

המכללה לביטחון לאומי מחזור ל"ו

המגזר הערבי ואתגר השירות האזרחי

עבודת גמר

חנית אגמון

מנחה: ד"ר פנחס יחזקאלי

מדריכה מלווה: גנ"מ מיכל ברק

יוני 2009

המגזר הערבי ואתגר השירות האזרחי

תקציר

אחת הדרכים להשתלבות אזרחיה הערבים של מדינת ישראל במדינה עוברת בנתיב שוויון זכויותיהם וחובותיהם; כך, במקביל לטיפול בהשוואת הזכויות האזרחיות של הערבים בישראל יש לדון בשאלת שוויון חובותיהם.

מטרת העבודה היא לבחון את הטיעונים בעד ונגד השירות "הלאומי" אזרחי¹ לערביי ישראל ובחינת סיכויי ישומו, קרי הבעיות המרכזיות הכרוכות בהנחלת רעיון זה, הלכה למעשה במציאות הישראלית.

אוכלוסיית ערביי ישראל מהווה קבוצה מוגדרת ומיוחדת בקרב כלל האוכלוסייה במדינה. מדובר באוכלוסייה, הנבדלת באופן משמעותי מהרוב היהודי בכלל ההיבטים: התרבותיים-שפה וערכים, הגיאוגרפיים, הדמוגרפיים, בשאיפותיה ובמוקדי הזדהותה הלאומיים וזאת מעצם השתייכותם ללאום, הנמצא במלחמה מתמדת מאז קום המדינה עם העם במדינת ישראל.

כתוצאה מכל אלה נתונים אזרחיה הערביים של מדינת ישראל במערכת לחצים סותרת בין זיקה לאומית לבין חובת נאמנותם האזרחית.

לכך מצטרפות שנים רבות של מדיניות קיפוח ואפליה כלפי האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל, אשר באה לידי ביטוי במגוון התחומים: הכלכלי, הפוליטי, התרבותי ובסמלים הלאומיים.

מחד גיסא, קיימת תובנה ואינטרס משותף של גורמי הביטחון ואזרחיה היהודים של מדינת ישראל לסכנה, שבגיוס צעירים ערביים לצה"ל על כל המשתמע מכך, ואף קיימת העדפה ברורה שלא לגרום לערביי ישראל להילחם באחיהם.

מאידך גיסא, הוויכוח בעניין נותר טעון; יש הסבורים כי כל עוד אין שוויון מלא בחובות ערביי ישראל לכלל אזרחי המדינה (לרבות גיוסם לצה"ל), אין הם זכאים לזכויות זהות; מכאן נולד רעיון המהווה מעין פשרה בין השניים-רעיון השירות האזרחי לערביי ישראל; רעיון זה הינו בעל פוטנציאל להוות פלטפורמה ביכולת לגשר על שאלת החובות ומעצם כך ליצור מנגנונים לצמצום הפערים בין האוכלוסיות השונות במדינת ישראל וביכולתו אף להשפיע על מערכת היחסים בעתיד בין יהודים וערבים במדינת ישראל.

רעיון השירות האזרחי קובע שכל אזרח ישראלי צעיר, שקיבל פטור משירות צבאי או לא הוזמן אליו כלל, יוכל להתנדב במסגרת השירות האזרחי למשך תקופה של שנה או שנתיים,

¹ תרומת האזרחים למדינה ולחברה מכונה, ברוב מדינות העולם, "שירות לאומי". מדינת ישראל מוגדרת כמדינה יהודית, בעלת רוב יהודי, והשימוש במושג "שירות לאומי" יכול להתפרש כשירות למען הרוב היהודי. לכן קיימת העדפה מובהקת בקרב ערביי ישראל לקרוא לו "שירות אזרחי", כי אזרחות משותפת לכלל אזרחי המדינה, וכיוון שבקרב הממשל הישראלי אין התנגדות לנושא זה אשתמש בעבודה זו במושג "שירות אזרחי" או "שירות לאומי" לסירוגין

שבסופה אף יזכה להכרה כמי ששרת בשירות ממלכתי, וכן יוענקו לו אותן הטבות ותגמולים המוענקים ליוצאי צבא (ביחידות עורפיות). ואולם, רעיון השירות האזרחי, אף שטרם מומש במלואו, כבר הוליד תגובות חשדניות בקרב הציבור הערבי ובטווי התנגדות חריפים כלפיו. על פניו, התנגדות חריפה זו הינה מתמיהה: מדובר הרי בשירות התנדבותי, שאף אפשר שייעשה בתוך קהילתם של המנדבים ויסייע הן לקהילה והן לעושה השירות עצמו. אולם מצד הציבור הערבי, ובעיקר מנהיגיו הפוליטיים, מבוטאת חשדנות שרעיון השירות האזרחי אינו אלא תחבולה של השלטון לגייס את הנוער הערבי, במעין 'דלת אחורית' למסגרת של שירות בטחוני כזה או אחר.

ניתן לשמוע את כל מגוון הקולות במגזר הערבי בנושא זה, חלקן ברורות וחד משמעיות וחלקן אמביוולנטיות, אמביוולנטיות קיימת גם במסרים של המנהיגות הערבית בנושא זה לבין האוכלוסייה עצמה כפי שמוצג בעבודה, אשר במסגרתה מנותח רעיון השירות האזרחי על ידי מתן רקע לנושא, דוגמאות למימוש השירות האזרחי במספר מדינות בעולם והרקע להתפתחות השירות הלאומי/האזרחי מאז קום המדינה ועד לימינו אנו. זאת ועוד, בעבודה מוצג מגוון גישות בעד ונגד יישום רעיון השירות הלאומי הן בחברה הערבית והן בחברה היהודית. לבסוף, מובאת המלצה בדבר האפשריות ליישום רעיון השירות האזרחי במציאות הישראלית.

המציאות הישראלית על כלל היבטיה: הביטחוניים, החברתיים, והכלכליים הינה מורכבת ובעייתית. ליישום רעיון השירות האזרחי יש השפעה כזו או אחרת במידתה על כל אחד מההיבטים הללו, אל לנו להקל ראש בחשיבות כינונו של שירות אזרחי במדינת ישראל. לתהליך זה יש השלכות רבות, מגוונות ומרחיקות לכת. מדינת ישראל בשישים ואחת שנות קיומה נמצאת במצב נתון של חוסר שוויון מובנה בחלוקת הנטל מחד גיסא ובחלוקת משאבי המשק והחברה מאידך גיסא, גיבוש הפיתרון המוצע בעבודה זו וישומו בהצלחה מהווה מנוף לצמצום שסעים בחברה הישראלית ובלימת מנגנוני הקיטוב הפועלים בה.

הצלחת ישום זה מותנת במרכזיות והחשיבות שתקנה לו ממשלת ישראל בסדר היום הציבורי. ללא הירתמות מלאה ושדרוג של רעיון השירות האזרחי בסדרי העדיפות הלאומיים וכן חובת הכלתו על כל אזרחיה של מדינת ישראל שאינם משרתים בצה"ל (אל לנו ליחסו לאוכלוסייה הערבית בלבד), אין סיכוי ליישום. מימוש השירות האזרחי במדינת ישראל הינו בעל השפעה גבוה על ביטחונה הלאומי, ביכולתו לעצב את פני החברה הישראלית תוך גישור על פערים המאפיינים את השסע הלאומי במדינה.

באופן בו הינו מתנהל כיום, ואף בהנחת יסוד כי החזון של מנהלת השירות הלאומי ימומש מדובר בגיוס של עד כ - 2000 מתנדבים, כאשר ערביי ישראל מהווים כ- 19,000 נפש בשנתון, מנגנוני הגיוס הקיימים כיום **אין בהם** כדי ליצור שינוי משמעותי או **כדי ליישם כנדרש את רעיון השירות האזרחי במגזר הערבי**. **כך שמיתוך הבנת הנכונות הקיימת בממשל ובחברה**

הישראלית הן הערבית והן היהודית, אין ישימות למימוש שירות אזרחי לערביי ישראל
כמתבקש.

המגזר הערבי ואתגר השירות האזרחי

תוכן העניינים

1.....	תקציר
4.....	מבוא.....
9	פרק א. רעיון השירות הלאומי. \האזרחי
9	1. רקע
10	2. דוגמאות לשירות אזרחי בעולם
13	3. רקע היסטורי לשירות לאומי בישראל
19	4. השירות הלאומי \האזרחי משנת 2007-2009
24	פרק ב. הלכי הרוח במגזר הערבי בנוגע לשירות האזרחי
27	1. סקרי העמדות
30	2. עמדות נגד השירות האזרחי
42	3. עמדות בעד השירות האזרחי
48	פרק ג. עמדות והלכי הרוח במגזר היהודי בנוגע לשירות האזרחי
48	1. עמדות והלכי הרוח במגזר היהודי בעד ביצוע שירות אזרחי
53	2. עמדות והלכי הרוח במגזר היהודי נגד ביצוע שירות אזרחי
57	פרק ד. משמעויות ומסקנות
62.....	ביבליוגרפיה.....

המגזר הערבי ואתגר השירות האזרחי

מבוא

אחת הדרכים להשתלבות אזרחיה הערבים של מדינת ישראל במדינה עוברת בנתיב שוויון זכויותיהם וחובותיהם; כך, במקביל לטיפול בהשוואת הזכויות האזרחיות של הערבים בישראל יש לדון בשאלת שוויון חובותיהם.

מטרת העבודה לבחון את הטיעונים בעד ונגד השירות "הלאומי" אזרחי² לערביי ישראל ובחינת סיכויי ישומו, קרי, בחינת הבעיות המרכזיות הכרוכות בהנחלת רעיון זה, הלכה למעשה, במציאות הישראלית.

אוכלוסיית ערביי ישראל מהווה קבוצה מוגדרת ומיוחדת בקרב כלל האוכלוסייה במדינה. מדובר באוכלוסייה, הנבדלת באופן משמעותי מהרוב היהודי בכלל ההיבטים: התרבותיים-שפה וערכים, הגיאוגרפיים, הדמוגרפיים, בשאיפותיה ובמוקדי הזדהותה הלאומיים. זאת, מעצם השתייכותם ללאום, הנמצא במלחמה מתמדת, מאז קום המדינה, עם העם במדינת ישראל.

כתוצאה מכל אלה נתונים אזרחיה הערביים של מדינת ישראל במערכת לחצים סותרת בין זיקה לאומית לבין חובת נאמנותם האזרחית.

לכך מצטרפות שנים רבות של מדיניות קיפוח ואפליה כלפי האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל, אשר באה לידי ביטוי במגוון התחומים: הכלכלי, הפוליטי, התרבותי ובסמלים הלאומיים.

בתחום הכלכלי נובעים הפערים העיקריים ממחלוקות הנוגעות לשאלת הבעלות על הקרקעות, התכנון, קביעת גבולות יישובים והכרה בישובים בלתי מוכרים. פערים כלכליים נוספים קיימים בהקצאת המשאבים לרשויות המקומיות, לחינוך וכן לתחום התעסוקה (ברמת האבטלה), גובה ההכנסה והעוני. בתחום הפוליטי באים הפערים לידי ביטוי בהיעדר שיתוף של מפלגות ערביות בקואליציות השלטון ובתהליך קבלת החלטות, ובהשתלבות מועטה יחסית בגופים מקבלי החלטות במגזר הציבורי.

בתחום התרבותי יש פערים בהכרה במורשת התרבותית, בזיכרון ההיסטורי, בשמירת השפה הערבית וביכולת לקיים את מוסדות הדת;

² תרומת האזרחים למדינה ולחברה מכונה, ברוב מדינות העולם, "שירות אזרחי". מדינת ישראל מוגדרת כמדינה יהודית בעלת רוב יהודי, והשימוש במושג "שירות אזרחי" יכול להתפרש כשירות למען הרוב היהודי. לכן, קיימת העדפה מובהקת בקרב ערביי ישראל לקרוא לו "שירות אזרחי", כי אזרחות משותפת לכלל אזרחי המדינה. כיוון שבקרב הממשל הישראלי אין התנגדות לסוגית השם, אשתמש בעבודה במושג "שירות אזרחי".

בתחום הלאומי יש פער בביטוי שניתן למיעוט הלאומי בסמלים, בחגים ובטקסים שהמדינה מקיימת (חסון וקרייני, 2006, ע' 30).

כל אלו מייצרים מתח הולך וגובר ביחסי יהודים-ערבים בישראל, וגורמים לאזרחיה הערבים של המדינה לחשוד במסד היהודי, ולא להאמין להבטחות הנוגעות למגזר הערבי.

אופיו של תהליך זה איננו אדטיבי (כלומר, מעת לעת נוסף עוד גורם פער כזה או אחר, שמוסיף למתח הקיים), כי אם אינטראקטיבי (על כל צעד של המדינה שנתפס כיחס מפלה או כעוד פער בתשומות – הערבים מגיבים בהתרחקות ובהתבדלות; ועל כל צעד כזה של התנכרות מצד הערבים – המדינה נמנעת עוד יותר מצעדים מתקנים, ואף מטילה, לעיתים, סנקציות חדשות³). באופן כזה התהליך השלילי מתפתח ככדור שלג מתגלגל.

בנוסף לחלקה של ה'מדינה' (כלומר, של מוסדות השלטון המופקדים על חלוקת המשאבים, על הייצוגיות, החקיקה וכדומה), קיים מקור נוסף לבעייתיות הקיימת ביחסי יהודים-ערבים בישראל. מקור זה איננו מוסדי, כי אם פסיכולוגי-חברתי. הכוונה היא, לתחום התפיסות, העמדות והתחושות הקיימות בשני הצדדים. אלה מאופיינים בתפיסות סטריאוטיפיות, בעמדות שליליות ובתחושות של חשדנות, ניכור, פחד והדרה (גל, 2007, ע' 2).

כך, למשל, בסקר מקיף, שפורסם ב-2004 (סמוחה, 2004), נמצא שכמחצית מהנשאלים בשני הצדדים (היהודי והערבי) מרגישים שאינם יכולים להאמין לצד השני, ואף חשים בסכנת אלימות מן הצד השני; למעלה ממחצית מהערבים רואים את היהודים כגזענים, ולמעלה משליש מהיהודים תופסים את הערבים כ'בלתי אינטליגנטים', כ'לא-תרבותיים' (במונחי תרבות יהודית) וכ'מפריי חוק'. ואם לא די בכך – למעלה ממחצית הנשאלים מנבאים, שהמצב הזה עוד ילך ויעשה גרוע יותר בעתיד הלא-רחוק; היהודים, אגב, פסימיים בעניין זה יותר מהערבים).

בעשור האחרון הצליחו אינטלקטואלים ופוליטיקאים ערבים להפנים בקרב הציבור הערבי את טענתם, שהמודל של דמוקרטיה ליברלית מערבית הנקרא "מדינת כל אזרחיה" הוא הפתרון לכל מצוקותיהם. זאת, מבלי שהתעמקו יתר על המידה במשמעויותיה, קבלה מלאה בלגיטימיות של מדינת ישראל ולקיחת חלק מלא בחובות המוטלות על כל אזרח במדינה. אותם אינטלקטואלים אינם מתכוונים לגרסה הליברלית של "מדינת כל אזרחיה", כמו בצרפת, כי אם למדינה דו לאומית של ממש שבה המיעוט הערבי אינו מיעוט רגיל, אלא רוב שהפך למיעוט, ועל כן, עליו להשפיע השפעה מלאה השווה לזו היהודית ללא כל דומיננטיות של הרוב היהודי, כך שמדינת כל אזרחיה הינה סיסמא שיש לבדוק את תוקפה בחזון הערבי. (רייטר, 2005, עמ' 25). כמו כן, בחברה הערבית לא מתקיים דיון ציבורי על הלגיטימיות של מדינת ישראל. החברה היהודית מצדה שבויה בקונפליקט הישראלי-פלסטיני הרחב והשואב את מלוא כוחה. היא מדחיקה את הצורך לטפל בשסע

³ לדוגמה: ה"שרשרת" של אירועי אוקטובר 2000 – דו"ח ועדת אור – אי מימושו – התרחקות/התנכרות ערבית (ועדת לפיד) – סנקציות וצעדים מגבילים מצד המדינה(חוק האזרחות).

היהודי-ערבי ודוחה כמעט כל עיסוק בנושא חברתי פנימי במדינה. דומה ששני הצדדים, יהודים וערבים, הולכים בעיניים פקוחות לקראת התנגשות בלתי נמנעת (רייטר, 2005, ע' 12).

זאת ועוד, יחסיה של מדינת ישראל עם הפלשתינאים שאינם אזרחי המדינה ועם יתר מדינות ערב, בנסיבות קיומו של סכסוך מלחמתי ממושך וקשה, מעמידים את הערבים הישראלים בדילמה קשה שבמסגרתה, מדינתם נלחמת בעמם. דילמה מורכבת זו הינה הסיבה העיקרית שבשלה פטורים אזרחי ישראל הערבים מחובת הגיוס לצה"ל.

מחד גיסא, קיימת תובנה ואינטרס משותף של גורמי הביטחון ואזרחיה היהודים של מדינת ישראל, לסכנה שבגיוס צעירים ערביים לצה"ל, על כל המשתמע מכך. קיימת אף העדפה ברורה, שלא לגרום לערביי ישראל להילחם באחיהם.

מאידך גיסא, הוויכוח בעניין נותר טעון. יש הסבורים, כי כל עוד אין שוויון מלא בחובות ערביי ישראל לכלל אזרחי המדינה (לרבות גיוסם לצה"ל), אין הם זכאים לזכויות זהות. מכאן, נולד רעיון המהווה מעין פשרה בין השניים – רעיון השירות האזרחי לערביי ישראל. רעיון זה הינו בעל פוטנציאל להוות פלטפורמה ביכולת לגשר על שאלת החובות, ומעצם כך, ליצור מנגנונים לצמצום הפערים בין האוכלוסיות השונות במדינת ישראל. ביכולתו אף להשפיע על מערכת היחסים בעתיד בין יהודים וערבים במדינת ישראל.

רעיון השירות האזרחי קובע, שכל אזרח ישראלי צעיר שקיבל פטור משירות צבאי, או לא הוזמן אליו כלל, יוכל להתנדב במסגרת השירות אזרחי למשך תקופה של שנה או שנתיים, שבסופה אף יזכה להכרה כמי ששרת בשירות ממלכתי. כן יוענקו לו אותן הטבות ותגמולים המוענקים ליוצאי צבא. אולם, רעיון השירות האזרחי, אף שטרם מומש במלואו, כבר הוליד תגובות חשדניות בקרב הציבור הערבי ובטווי התנגדות חריפים כלפיו.

לכאורה, התנגדות חריפה זו הינה מתמיהה: מדובר הרי בשירות התנדבותי, שאף אפשר שייעשה בתוך קהילתם של המנדבים ויסייע הן לקהילה והן לעושה השירות עצמו. אולם, מצד הציבור הערבי, ובעיקר מצד מנהיגיו הפוליטיים, מבוטאת חשדנות שרעיון השירות האזרחי אינו אלא תחבולה של השלטון לגייס את הנוער הערבי, במעין 'דלת אחורית' למסגרת של שירות בטחוני כזה או אחר.

ניתן לשמוע את כל מגוון הקולות במגזר הערבי בנושא זה, חלקן ברורות וחד משמעיות וחלקן אמביוולנטיות. אמביוולנטיות קיימת גם במסרים של המנהיגות הערבית בנושא זה לבין האוכלוסייה עצמה, כפי שאציג בהמשך.

במסגרת העבודה, אנתח את רעיון השירות האזרחי על ידי מתן רקע לנושא, דוגמאות למימוש השירות האזרחי במספר מדינות בעולם, והרקע להתפתחות השירות האזרחי/האזרחי מאז קום המדינה ועד לימינו אנו.

זאת ועוד, אציג את מגוון הגישות בעד ונגד יישום רעיון השירות האזרחי, הן בחברה הערבית והן בחברה היהודית. לבסוף, אמליץ על האופן בו ניתן ליישם את רעיון השירות האזרחי במציאות הישראלית.

פרק ראשון: רעיון השירות האזרחי/אזרחי

רקע

המושג "שירות אזרחי" לאוכלוסיה צעירה עלה לראשונה, בעולם המערבי ובעידן המודרני, בשנת 1906. באותה שנה נשא הפילוסוף והוגה הדעות האמריקאי, ויליאם גיימס, הרצאה באוניברסיטת סטאנפורד שכותרתה: "The Moral Equivalent of War" ("התחליף המוסרי למלחמה") (מנהלת השירות האזרחי לאומי, 2007, ע' 1).

ויליאם גיימס הצביע על העובדה שבגיל עשרים לערך, קיים אצל צעירים וצעירות מאגר של אנרגיות, מוטיבציות ונכונות לאתגרים ואף לסיכונים נועזים. בדרך כלל, עד לתקופה זו, נוצלו אנרגיות אלו על ידי מנהיגי העמים וראשי המדינות כדי לשלוח את הצעירים לשדה הקרב להילחם. ויליאם גיימס הציב לראשונה את השאלה: האומנם, לא ניתן לתעל את האנרגיות והמוטיבציות הללו לאפיקים אחרים? אפיקים של שירות וסיוע לקהילה, אפיקים אשר הינם מוסריים יותר ותורמים יותר לחברה מאשר הרג ומלחמה. הוא קרא לחשוב על אפשרות לגייס את בני הנוער לשירות נגד פגעי הטבע, ואף כתב כי בסוג כזה של גיוס "היינו מצליחים לאזן במעט את חוסר הצדק, ולבטח היו גם אז מעשים טובים ואנושיים אחרים באים בעקבות גיוס זה". כך נולד, אף אם באופן עקיף, רעיון השירות האזרחי.

ויליאם גיימס הקדים את זמנו. חלפו יותר מעשרים שנה, ועוד מלחמה עולמית אחת עקובה מדמם של מיליוני צעירים, עד שהמסגרות הממוסדות הראשונות של שירות לאומי-אזרחי, בהיקף ממלכתי, נוצרו. הראשונה שבהן נוסדה בארצות הברית, ב-1933, בתקופת הנשיא, פרנקלין רוזוולט. בדומה, קמו גם בקנדה, בצרפת ובאנגליה "חילות התנדבותיים" דומים, שגייסו צעירים לפעולת סיוע לקהילה, בתחומי בריאות, רווחה וחינוך. רק בשנות החמישים של המאה הקודמת, הוטבע לראשונה השם "שירות אזרחי" ("National Service"). מאז, רעיון השירות האזרחי הלך ותפס מקום נרחב במדינות רבות בעולם.

למרות ההבדלים בין השירות במדינות השונות, נותר הרעיון הבסיסי זהה: צעירים התורמים מזמנם וממרחם למען הקהילה, החברה והמדינה, באמצעות שירות התנדבותי במגוון גדול של תחומים.

דוגמאות לשירות אזרחי בעולם

(מנהלת השירות האזרחי לאומי, 2007 עמ' 1-3; שרות הלאומי בישראל, בחינת הצורך וההיקף, מב"ל 2004 עמ' 21-23. מחקר הכנסת, 2001, עמ' 1-4)

ברוב המדינות הדמוקרטיות כבר אין גיוס חובה לצבא, וגם השירות האזרחי נעשה על בסיס התנדבותי. במרבית המדינות בהן מופעל עדיין גיוס חובה לצבא, מוסדר גם שירות אזרחי אלטרנטיבי, בחקיקה ראשית או במסגרת החוקה. להלן דוגמאות מיבשות אמריקה, אירופה ואף אפריקה:

ארצות הברית

מאז תום מלחמת העצמאות האמריקאית, אין שירות חובה בארצות הברית, זאת למעט במלחמות העולם, ובמלחמת וייטנאם, ולצורך הקמת מליציות של המדינות – המשמר הלאומי בתקופת הקמתן ועיצובן. כיום, אין בהן שירות חובה.

ב-1933, בתקופת שלטון הנשיא האמריקאי פרנקלין רוזוולט, נוסדה מסגרת השירות האזרחי הראשונה. מסגרת זו נקראה "חילות השימור האזרחיים" – "Civilian Conservation Corps", או בכינוייה הפופולארי, ה-C.C.C. במהלך תשע שנות קיומה, בשיא תקופה השפל הכלכלי, עברו דרכה מיליונים של צעירים אמריקאים, שהופעלו על בסיס התנדבותי בפעולות סלילה, ייעור, גישור ושימור מקורות טבע שונים.

בשנות השישים של המאה הקודמת, הכריז הנשיא ג'ון פיצג'רלד קנדי, על הקמת "חיל השלום" ("Peace Corps"). שבמסגרתו התנדבו אלפי אמריקאים צעירים למלא משימות סיוע לקהילות נזקקות ברחבי העולם. חיל השלום האמריקאי פועל עד היום, אולם, בשנים האחרונות המסגרת ההתנדבותית המובילה בארצות הברית היא ה-AmeriCorps, שנוסדה על ידי הנשיא קלינטון ב-1993, ומפעילה סדר גודל של כ-50,000 מתנדבים בקהילות נזקקות בתוך ארצות הברית.

קנדה

השירות האזרחי בקנדה נקרא "Katimavik", שפירושו "התכנסות". השירות נעשה במסגרת קבוצתית. כל קבוצה מונה שנים עשר מתנדבים. שנת ההתנדבות מתחלקת לשלושה טרימסטרים, כאשר בכל אחד מהם משרתים המתנדבים בפרויבניציה אחרת של מדינה גדולה זו. השירות האזרחי

מתוקצב ומנוהל על ידי המדינה בתחומים של סעד, רווחה, חינוך, בריאות, איכות הסביבה, מסגרות קהילתיות ומסגרות ממלכתיות.

קוסטה-ריקה

בדומה למספר מדינות שכנות במרכז אמריקה, השירות האזרחי הינו חובה על כל הסטודנטים, הנהנים מלימודי חינוך באוניברסיטאות. הדגש בשירות הינו על הגנת הסביבה ושיפור התנאים בקהילה. מרבית הפעילות משולבת עם הלימודים באוניברסיטה, והמשרתים יוצאים למשימותיהם הסביבתיות או הקהילתיות יחד עם מוריהם, ומשלבים לימוד ועבודת שטח. רק לאחר שהסטודנטים ממלאים מכסת שעות מוגדרת, הם זכאים לקבל את התואר האקדמי.

גרמניה

על פי החוק הנהוג בגרמניה, כל אדם למעט אנשי דת ושוטרים מחויב בשירות צבאי או אזרחי. אלא שהחוקה הגרמנית משנת 1949 עיגנה את זכותו של כל אזרח לסרב לשרת בצבא מסיבות מצפוניות. בשנות החמישים של המאה הקודמת, נחקק חוק המסדיר את השירות האזרחי כאופציה חלופית. הבקשה לבצע שירות אזרחי, "Zivildienst", נעשית בלשכה ייעודית לשירות אזרחי ומאושרת על-ידי המשרד הממשלתי לשירות אזרחי. השירות נמשך על פני תשעה חודשים (לא משרתים בשלושת חודשי הקיץ). כיום, משרתים כ-80,000 מתנדבים. מנגנון השירות האזרחי בגרמניה הינו גדול ויעיל הודות לתקציבים המופנים כלפיו מממשלת גרמניה (תקציב של כ-633 מליון יורו בשנה). המטרה העיקרית של השירות האזרחי הינה רווחת הקהילה, בעיקר בתחומים של טיפול בקשישים, שירותי הסעה לנכים, שירותי הצלה, פעילות בקרב נוער, סיעוד בבתי חולים, בשירות הסוציאלי, בתחום איכות הסביבה וכיוצא בזה. צעירים רבים, ששירתו שירות אזרחי, ממשיכים בלימודים או בעיסוק הקשור בתחום בו התנדבו בשירותם, ובכך, מנצלים את הניסיון והכישורים המקצועיים והאישיים שצברו במהלך תקופת ההתנדבות.

אנגליה

מתנדבי השירות הקהילתי (CSV - Community Service Volunteers) באנגליה פועלים, מאז 1961, במסגרות שירות התנדבותי המופעל על ידי עמותות. עם זאת, בשל החשיבות והיוקרה אליה הגיעו גופי ה-CSV, הם זוכים בשנים האחרונות גם לתמיכה ממשלתית ואף לתרומות ולתמיכה מצד ארגונים עסקיים ומסחריים.

צרפת

בצרפת בוטל שירות החובה החל מינואר 2000. עד אז, הופנו סרבני המצפון לשירות חלופי בארגונים המיועדים לכך. החוק הצרפתי קובע כי השירות האזרחי הינו התנדבותי, והוא מקנה

זכיות והטבות למתנדבים. תחומי ההתנדבות הינם: ביטחון פנים, כוחות הצלה, חינוך, בריאות, רווחה או שירות באחת המושבות הצרפתיות.

שוויץ

שירות אזרחי ניתן למי שמנוע מלהתגייס מסיבות מצפוניות או דתיות. המשרתים עובדים בסוכנויות הפדראליות, בשגרירות, בבתי הסוהר, בתחבורה הציבורית ובבתי חולים. משך השירות האזרחי הוא 450 יום (השירות הצבאי משכו 300 יום), ומי שאינו ממלא אחת משתי חובות השירות מחויב בתשלום מס.

ניגריה

תחילתו של השירות האזרחי בניגריה בראשית שנות השבעים של המאה הקודמת, בעקבות מלחמת האזרחים העקובה מדם, שהתחוללה בין השבטים השונים בארץ זו. ב-1973, הכריז הנשיא הנבחר של ניגריה המאוחדת על הקמת ה-NYSC – National Youth Service Corps, שמטרתו "לחבר ביו צעירי ניגריה וליצור אחדות לאומית". במסגרת ה-NYSC, נדרשו כל סטודנט וסטודנטית לשרת במשך שנה אחת בקהילה, שנמצאת בחבל ארץ אחר מזו שלהם, ולתרום לקבוצת אוכלוסיה שנחשבה בעבר לאויב. בשנים הראשונות הופעל השירות האזרחי על ידי הצבא, אם כי המדריכים והרכזים היו אזרחים. הסטודנטים תרמו בדרך כלל בתחומי המקצוע שלהם. מעל 100,000 צעירים וצעירות משרתים מידי שנה במסגרות שירות אלו בניגריה.

ניתן להבחין כי תחומי הפעילות המרכזיים של השירות האזרחי בכל המדינות הינם:

א. **טיפול וסיוע** – רווחה, סעד, סיוע לנזקקים באזורי מצוקה, בריאות וכדומה.

ב. **חינוך** – סיוע בהוראה, בדגש על סיוע למתקשים.

ג. **איכות הסביבה** – הגנת הטבע, פיתוח פארקים ויערות.

ד. **גופי הצלה** – משטרה, מגן דוד אדום, כיבוי אש וכדומה.

על בסיס אפיונים חיצוניים אלו, הנראים לעין, של פעולות השירות האזרחי במדינות העולם, ובהתבוננות אל המטרות החבויות, הבלתי-מוצהרות, נחשפת התרומה העמוקה ומשמעות ארוכת-טווח שיש לשירות הלאומי-אזרחי. כך למשל, מהווה השירות האזרחי במדינות רבות מעין "כור היתוך" – מסגרת שמפגישה יחד קבוצות אתניות/שבטיות שונות, לעיתים קבוצות מדתות שונות או מרבדים סוציו-אקונומיים שונים. בכך, היא תורמת ליצירת זהות לאומית משותפת. השירות למען הקהילה והחברה גם יוצר מודעות אזרחית ותחושת שותפות של אזרח שווה זכויות במדינה. עצם

השתתפות בשירות לאומי-אזרחי מחנכת לחובה ולאחריות, בתקופה בה הדגש הוא בעיקר על זכויות, ופחות על חובות.

בעקיפין, תורם השירות האזרחי למניעת אבטלה: באמצעות החינוך והדגש על חשיבות העבודה, מתפתחת אצל הצעירים הסתייגות ורתיעה מפני מצב של בטלה וחוסר תעסוקה. לבסוף, השירות הלאומי-אזרחי מחנך להעדפת השלום על פני המלחמה.

בשנים האחרונות, ובעיקר מאז הסתיים עידן "המלחמה הקרה" בין המזרח למערב, זוכה השירות האזרחי לעדנה. יותר ויותר מדינות עוברות משירות צבאי חובה, שהיה נהוג בהן שנים רבות, לשירות צבאי התנדבותי. במקביל, הולכת ומתרחבת ההיענות, הולכות וגדלות המסגרות של שירות אזרחי, שבו מוצאים הצעירים והצעירות את התחליף הראוי לשירות הצבאי.

כחלק מן ההתפתחות הזו נוסדה, לפני כתשע עשרה שנים, "האגודה הבינלאומית לשירות אזרחי של צעירים" – "The International Association for National Youth Service" (IANYS). האגודה שמה לה למטרה להתאחד במאמץ של כל המדינות, הנוגעות בדבר, על מנת לקדם ולטפח את רעיון השירות הלאומי-אזרחי, וכן, לשמש מסגרת עולמית להחלפת מידע, למחקר ולפיתוח רעיונות חדשניים בתחום השירות הלאומי-אזרחי. חברות באגודה הזו כארבעים מדינות מכל רחבי העולם – מאירופה, אפריקה, צפון ודרום אמריקה, ארצות אסיה הרחוקות ומדינות האוקיינוס השקט – כל המדינות שבהן מתקיימות מסגרות כאלו או אחרות של שירות לאומי-אזרחי. אחת לשנתיים מתקיים כנס בין-לאומי של IANYS, בכל פעם במדינה אחרת.

רקע היסטורי לשירות הלאומי-אזרחי בישראל

חובת הגיוס לצה"ל חלה על פי חוק שירות ביטחון (להלן: החוק⁴) על כל תושביה הקבועים של מדינת ישראל (רובנשטיין, 1991, עמ' 290-291). על פי החוק, אין הבדל בין בני לאום שונים באשר לחובתם לשרת. בפועל, בחוק זה ניתנה סמכות לשר הביטחון על פי סעיף 36 לחוק שירות הביטחון, שלא "לקרוא לשירות" את מי שהוא מוצא לנכון על פי שיקול דעתו. מתוקף כך, נוהג שר הביטחון להודיע בכתב לאלו שהגיעו לגיל שירות צבאי, בני הלאום הערבי, כי הינם פטורים מחובת השירות.

סמוך להקמת המדינה, ב-9 בדצמבר 1947, הורה דוד בן גוריון ש"כל נערה או אישה אשר מטעם דתי או טעם הווי משפחתי דתי אינה יכולה להתגייס, פטורה מחובת שירות".

בחוק שירות בטחון התשמ"ו-1986, עוגן בחקיקה הפטור משירות צבאי לנשים נשואות, אמהות, נשים הרות ונשים הפטורות בשל טעמי מצפון או דת (פטור שעד אז היה מעוגן בתקנות שונות).

⁴ מבוסס על חוק שירות ביטחון (1949) וחוק שירות אזרחי (1953)

בשנת 1953 חוקקה הכנסת את חוק שירות אזרחי, תשי"ג-1953, המחייב נשים ששחררו מחובת שירות הביטחון לשרת שירות חלופי לשירות הצבאי (שירות אזרחי), שיימשך שנתיים. תחומי השירות האפשריים הוגדרו כחקלאות, עבודה למען צה"ל או ביטחון המדינה, עבודה במחנה עולים, במעברה, או במוסד לחינוך, לסעד או לרפואה. ביולי 1979 תוקן החוק בכנסת, ונקבע שהפעלתו תחל לאחר שהממשלה תחליט על כך, אך החלטה מעין זו טרם התקבלה עד היום. חוק זה נוסח כך, שיהווה מסגרת חלופית לשירות צבאי לנשים בלבד. בחוק הוטל על שר העבודה להתקין תקנות, אשר על פיהן יוקם מערך לגיוס נשים לשירות הלאומי בתחומים אשר המדינה נזקקת להם. בפועל, החוק לא הופעל מעולם, ולא הותקנו התקנות הדרושות להפעלתו, בעיקר בשל התנגדות המחנה הדתי, היות שמדובר בשירות חובה.

במהלך שנות השישים החלה להתגבש מסורת של שירות אזרחי של נשים דתיות. בשנת 1971 יזמו שרים מהמפד"ל ניסיון להפעיל שירות אזרחי במסגרת התנדבותית ממוסדת. בעקבות זאת, בחודש אוקטובר באותה השנה קיבלה הממשלה החלטה שעניינה מתן אפשרות של שירות לאומי בהתנדבות לנשים הפטורות משירות ביטחון מטעמי דת ומצפון. בשנת 1973 הוקמה "האגודה להתנדבות בעם", הראשונה מבין העמותות העתידות להפעיל את מערך ההתנדבות של בנות השירות האזרחי בשנים הבאות.

בפברואר 1977 תוקן חוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב) התשכ"ח-1968, והוכר מעמדן של מתנדבות השירות האזרחי בכל הקשור לזכויות הניתנות על ידי המוסד לביטוח לאומי. בכך, השווה מעמדן של מתנדבות השירות למעמדם של חיילים בשירות סדיר. בהתאם לכך, הוגדר בתקנות הביטוח הלאומי (בנות שירות אזרחי בהתנדבות), התשס"ב-2002 כי "שירות אזרחי הוא שירות לתועלת הציבור בתחום הביטחון, למעט בצבא ההגנה לישראל בתחום בטחון הפנים, החינוך, התרבות, קליטת העלייה, הבריאות, הרווחה החברתית, הפיתוח הקהילתי, ההתיישבות, איכות הסביבה, ובתחום אחר שאישר השר לעניין תקנות אלו" (סעיף 1 לתקנות, תיקון תשס"ח-2008). בשנת 1979, בעקבות עתירה לבג"ץ, הוסיפה הממשלה לחוק סעיף המסמיך את הממשלה להחליט על מועד הפעלתו חוק שירות אזרחי (תיקון) תשל"ג 1979. בכך, אישרה הכנסת את מדניות הממשלה, שלא להפעיל חוק זה. מאז תיקון זה לא דנה הממשלה כלל בשאלה, האם להפעיל את חוק השירות האזרחי.

כיום, זכויות בוגרי ובוגרות השירות האזרחי מקבילות לזכויות החיילים המשוחררים, כפי שמעוגנים בחוק קליטת חיילים משוחררים התשנ"ד-1994, בחוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב) התשנ"ה-1995, בחוק שירות אזרחי (תנאי שירות למתנדב ב שירות אזרחי) התשנ"ח-1998 ובהוראות התקשי"ר (מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007).

שיעורה הגדל והולך של האוכלוסייה שאינה משתתפת בשירות הצבאי, עלה לסדר היום פעמים רבות, ובעקבות לחץ ציבורי שהופעל במהלך שנות התשעים של המאה הקודמת, נשמעו דרישות לאפשר התנדבות לשירות אזרחי, לא רק לבנות ששחררו מהצבא מטעמי דת אלא גם לנשים ששחררו מהצבא מטעמים אחרים, וכן, לגבי גברים הפטורים משירות צבאי מסיבות שונות, לרבות האוכלוסייה הערבית.

בשנת 1997 התקיימו בבג"צ דיונים בעתירתו של אזרח – גבר, יהודי, שקיבל פטור משירות צבאי על בסיס רפואי – למימוש זכותו להתנדב לשירות אזרחי (בג"צ 9173/96). בעקבות כך, הוקמה ועדה בראשות מנכ"ל משרד העבודה והרווחה דאז, יגאל בן-שלום, שבחנה את סוגיית השירות האזרחי הכללי בישראל. המלצותיה העיקריות של הועדה היו בין היתר:

1. לשנות את הגדרת השירות האזרחי שבחוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב) התשנ"ה-1995, כך שתחול על כל אדם.
2. לקבוע כי השירות האזרחי יהיה על בסיס התנדבותי בלבד, ולא תוטל חובה בדין לשרת.
3. לקבוע כי השירות האזרחי יהיה פתוח לפני מי שהתייצבו לשירות צבאי, וצה"ל קבע כי לא יגויסו, ולפני מי שלא נקראו לשירות צבאי.
4. לקבוע גורם ממשלתי במשרד העבודה והרווחה, שיתאם את פעולות משרדי הממשלה להפעלת השירות האזרחי בהתנדבות.

המלצות ועדת בן-שלום לא אומצו במלואן על ידי הממשלה, אך זו החליטה על הפעלת תוכנית ניסוי (Pilot) לשירות אזרחי של 250 גברים, שתהיה חלק מתוכנית כוללת לבחינת הנושא (החלטת ועדת השרים, 2000).

במאי 2004 יזם שר הביטחון דאז, שאול מופז, ועדה ציבורית, שתפקידה היה לבחון את האפשרויות לכינונה של מערכת שירות אזרחי-לאומי כוללת במדינת ישראל. כיושב ראש הועדה מונה האלוף (במילואים) דוד עברי, מי ששימש בעבר כסגן הרמטכ"ל, מנכ"ל משרד הביטחון, ראש המועצה הלאומית לביטחון לאומי ושגריר ישראל בארצות הברית. מיד עם תחילת עבודתה של הועדה שונה כתב מינויה, והחתומים עליו היו ראש הממשלה (אריאל שרון), שר הרווחה (זבולון אורלב) ושר הביטחון. בפברואר 2005 הגישה ועדת עברי (או, בשמה המלא: "הועדה לכינון שירות לאומי-אזרחי") דו"ח ביניים, הכולל את המלצותיה (ועדת עברי, 2005, עמ' 2-13).

- **ראיה חברתית, כלכלית ומערכתית כוללת:** מערך ההפעלה של השירות האזרחי חייב להיות מוקם בראיה ממלכתית כוללת, דהינו, כזו הרואה בתפקידו חשיבות חברתית שמעבר לתקופת השירות של מי ששרתו שירות אזרחי, וכן, כזו אשר תוכל לבחון את צרכי כלל המשק והחברה, ולאגמם אל מול כלל המתנדבים לשירות. זאת, תוך התאמת ההתנדבות לצרכים החשובים, מבחינה לאומית, משקית וערכית.
- **פיקוח ממשלתי וציבורי:** קביעת יעדי-העל של השירות האזרחי תעשה בדרג הממשלתי והציבורי הנבחר ("הדרג המדיני"). בדרג המפקח על מערך השירות האזרחי יש לשלב נציגים גם גופים וגורמים שלהם עניין בשירות האזרחי, הן מקרב האוכלוסיות העיקריות, העתידות להיקרא לתת כתף במסגרת השירות האזרחי, הן מקרב הגופים שיזדקקו לשירותיהם של המשרתים בשירות האזרחי, והן מקרב הגופים המפעילים את מערך השירות האזרחי. האיזון ההולם הוא, בקביעת יעדי-העל על ידי הדרג המדיני, בקביעת פיקוח ותקצוב באמצעות גוף שיפעל בשילוב של דרג ציבורי ממשלתי באיזון עם נציגי ציבור, ולבסוף, בהותרת הפעלת השירות האזרחי באורח שוטף לגוף מקצועי ממלכתי.
- **עצמאות ארגונית:** על הרשות שתפעיל את מנגנון השירות האזרחי להיות רשות ממלכתית עצמאית. הצורך בכך נובע גם מהכוונה להעמיד מקבילה ראויה לשירות הצבאי בישראל, שתזכה לאמון רחב של הציבור, על כל גווניו ומגוריו. מטעם זה יש ליצור מעמד ציבורי עצמאי ומכובד לרשות, שתפעיל את מערך השירות האזרחי, תוך ניתוק ככל הניתן משיקולים פוליטיים או שיקולים צרים וקצרי טווח.
- **יעילות ונמישות,** תוך התבססות מרבית על מיקור חוץ ממשלתי. להוות, ככל הניתן, רק מעטפת לפעילותם של המשרתים שירות אזרחי, שהרי השירות האזרחי יתבצע בקרב מגוון של משרדי ממשלה וגופים נלווים, ולא במסגרת הארגונית של הרשות המפעילה את השירות האזרחי.
- **יישום מודולארי והדרגתי.**
- **שימור העדיפות והבכורה של שירות החובה הצבאי.**
- **שימור ההישגים הקיימים בשירות הלאומי**
- עד לחקיקת חוק בנושא תוקם מנהלת הקמה, שתפעל תחת סמכותו של משרד ראש הממשלה ותונחה על ידי הועדה לכינון שירות אזרחי לאומי.
- הועדה שמה דגש מרכזי על יכולת יישום ההמלצות, ועל כן גורסת כי יש למנות לאלתר מנכ"ל מנהלת ההקמה על מנת שניתן יהיה להתחיל באופן מיידי בשלב היישום.

ועדת עברי (2005) המליצה לממשלת ישראל לאפשר שירות אזרחי ולאומי לכל אזרחי ותושבי ישראל, אשר אינם נקראים לשירות ביטחון ו/או פטורים משירות ביטחון. התפיסה הכוללת של

השירות האזרחי והפעלתו תגובש ותיושם, לפי ההמלצות, באופן המביא בחשבון ראייה ממלכתית אחידה, תוך התחשבות בצרכים המיוחדים של האוכלוסיות השונות בחברה הישראלית. ביחס לאוכלוסיית ערביי ישראל, אומר הדו"ח:

המגזר הערבי אינו נקרא עד כה ברובו לשירות חובה בצה"ל. הועדה ממליצה לפתוח (...) את מסגרת השירות האזרחי לבני ובנות המגזר הערבי (המהווים כ- 19,000 נפש בשנתון), במטרה ליצור עבורם חלופה לשירות הצבאי, ולהקים מסגרת חליפית אשר תאפשר לבני נוער ערביים לתרום לקהילה, לחברה ולמדינה בה הם חיים.

הועדה מאמינה כי צעד זה יהווה פשרה בין עקרון השוויון והחובות האזרחיות הנלוות אליו, ובין הבעיה הלאומית האובייקטיבית המונעת את גיוס בני ובנות המגזר לצה"ל. למהלך חזויות השלכות חברתיות חיוביות על מעמדם של ערביי ישראל ועל מערכת היחסים בין יהודים לערבים בישראל. באופן זה מקווה הועדה כי תיסלל דרכו של המגזר להשתלב טוב יותר במרקם הפוליטי-חברתי הישראלי.

(ועדת עברי, 2005, ע' 11)

בשנתיים הבאות יושמו בהדרגה המלצותיה של ועדת עברי, באמצעות שורת החלטות שקיבלה הממשלה:

בדצמבר 2005, החליטה הממשלה על מינויו של "פרויקטור" שיכין את התשתית להקמת מנהלת השירות האזרחי והלאומי האחודה וימליץ על מבנה, תקציב ומיקומה הארגוני (החלטת ממשלה מס' 4598, מיום 18 דצמבר 2005);

בפברואר 2007, אימצה הממשלה את עיקרי ועדת עברי ועקרונותיה (החלטת ממשלה מס' 1215, מיום 18 פברואר 2007);

באוגוסט 2007, אישרה הממשלה סופית "הקמת מינהלה לשירות אזרחי-לאומי בישראל" ובינואר 2008 הוקמה מנהלת השירות אזרחי-לאומי (החלטת ממשלה מס' 2295, מיום 19 אוגוסט 2007).

ההתפתחויות ההיסטוריות העיקריות בתחום זה מוצגות בלוח מס' 1:

בטבלה בנספח 1:⁵

⁵ מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007,

לוח מס' 1: נקודות ציון עיקריות בהתפתחות השירות האזרחי-לאומי בישראל

(מתוך: מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007, ע' 4)

השנה	העיגון החוקי	ההחלטה
1949	חוק שירות ביטחון	פטור לנשים משירות צבאי, מטעמי דת.
1953	חוק השירות האזרחי	חובת שירות אזרחי בן 24 חודשים לנשים הפטורות מטעמי דת (החוק מעולם לא הופעל).
1971	החלטת ממשלה	מתן האפשרות לנשים לשרת ב שירות אזרחי התנדבותי.
1977	תיקון חוק הביטוח הלאומי (1968)	הכרת מעמד מתנדבות השירות האזרחי בכל הקשור לזכויות הניתנות על ידי המוסד לביטוח לאומי.
1997	'ועדת בן שלום' במשרד הרווחה	המלצות להרחיב את השירות האזרחי, לקבוע כי יהיה על בסיס התנדבותי, לקבוע כי יהיה פתוח בפני מי שלא גויסו ומי שלא נקראו לשירות צבאי, לקבוע כי גורם ממשלתי במשרד הרווחה הוא שיתאם את פעולת משרדי הממשלה להפעלת השירות.
2000	החלטת ממשלה	ניסוי לשילוב 250 גברים בשירות הלאומי. מ-2006, מיסוד הניסוי במסגרת חקיקה.
2000	החלטת ממשלה	מינוי צוות במסגרת המל"ל, שתפקידו "גיבוש הצעות ליישום שירות אזרחי, תוך הרחבת האפשרויות והמסלולים של השירות הלאומי-אזרחי".
2002	"חוק טל"	שירות אזרחי חלופי לשירות הצבאי, עבור בחורי הישיבות.
2003	ראש הממשלה, שר הבטחון, שר הרווחה	הקמת "הועדה לכינון שירות אזרחי-לאומי בישראל – "ועדת עבריי", בהשתתפות המל"ל.
2005	החלטת ממשלה	אימוץ מסקנות דו"ח הביניים של ועדת עברי, ומינוי פרויקטור שיכין את התשתית להקמת מנהלת שירות אזרחי-לאומי בישראל.
2007	החלטת ממשלה	אימוץ עקרונות הפעלת השירות האזרחי-לאומי על פי דו"ח עברי, ובמקביל תחילת עבודת הפרויקטור וצוותו, על הקמת המנהלת לשירות האזרחי-לאומי. החלטה על הקמת המנהלת.

השנה	העיגון החוקי	ההחלטה
2008 ^{6*}	בהמשך להחלטת ממשלה	הקמת מנהלת השירות האזרחי-לאומי במשרד ראש הממשלה.

*

השירות האזרחי לאומי בשנים 2007-2009

מנהלת השירות האזרחי-לאומי

כאמור, ב- 19 אוגוסט 2007 קיבלה הממשלה את החלטה 2295, המאשרת את הקמת "המנהלה לשירות אזרחי-לאומי", וב-1 ינואר 2008 הוקמה מנהלת "השירות האזרחי לאומי" בראשותו של ד"ר ראובן גל⁷, מי שכהן גם כ"פרויקטור" בכל תהליך הקמתה. הנחות היסוד שלה, עקרונותיה ודרכי פעולתה הינם:

חזון השירות האזרחי-לאומי

מערכת אזרחית ממלכתית, במסגרתה יתרמו צעירות וצעירים, אזרחי מדינת ישראל ותושבי קבע מכל קבוצות האוכלוסייה, לפחות שנה מזמנם לפעילות קהילתית-אזרחית, שיש בה תועלת ניכרת לחברה בכלל ולאוכלוסיות מוחלשות בפרט. באמצעות פעילות התנדבותית זו, יתחזקו הקשר וההזדהות של האזרח הצעיר עם הקהילה, החברה והמדינה, יתפתחו יכולותיו המקצועיות ומוכנותו לתעסוקה בעתיד, ויתעצמו גם אישיותו וכישורי מנהיגותו. (מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007, ע' 18)

⁶ הוסף על ידי המחברת

⁷ בשנת 1985 הקים גל את "מכון כרמל למחקרים חברתיים" בזיכרון יעקב, אשר עסק, בין היתר, בקידום רעיון השירות האזרחי.

הנחות היסוד של השירות האזרחי-לאומי (מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007, ע' 19):

1. **חיזוק הקשר וההזדהות בין האזרח והמדינה:** זוהי מטרת העל של כינון השירות האזרחי-לאומי.
2. **הבכורה בידי הצבא:** השירות האזרחי-לאומי מיועד למי שקיבל פטור משירות ביטחון או דחיית שירות, וכן למי שכלל לא נקרא לשירות כאמור.
3. **שירות התנדבותי:** ההשתתפות בשירות האזרחי-לאומי תהיה התנדבותית⁸. השתתפות זו מבוססת על רצונו של הפרט לתרום מזמנו ויכולותיו למען החברה והקהילה.
4. **מקדם שוויון:** השתתפות בשירות האזרחי-לאומי תפחית את אי השוויון הקיים כיום בין אלו המשרתים (בכל סוג שירות שהוא) ואלו שאינם משרתים; בנוסף, היא תקדם סיכוייהם של בוגרי השירות להשתלבות בכל תחומי החיים.
5. **ממלכתיות:** השירות יתבצע על פי עקרונות ממלכתיים, כפי שבאים לידי ביטוי בחקיקה. השירות יכיל בתוכו את כל הקבוצות והמגזרים השונים המרכיבים את החברה הישראלית ללא אפליית סקטור או מגזר. בשירות ישתתפו בני כל הדתות והקבוצות האתניות: חילוניים, דתיים וחרדים; בנות ובנים; תושבי מרכז ופריפריה. תשומת לב מיוחדת תינתן לאזרחים בעלי מוגבלויות שירצו להשתלב בשירות האזרחי.
6. **אזרחיות (אי-תלות בשירות צבאי):** השירות יתקיים כגוף עצמאי, ללא זיקה למערכת הביטחון ולשירות הצבאי. זאת, למעט בנושאים הקשורים לשירות האזרחי לפי חוק דחיית שירות ביטחון לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס"ב-2002 (להלן -"חוק טל").
7. **נחיצות:** השירות יתבצע במקומות, בהם קיימת נחיצות לפעילויות ולשירותים נוספים על אלה המסופקים או הפועלים כיום במדינה; נחיצות זו עשויה לגדול ולקבל מענה בתקופות חירום.
8. **תועלתיות:** תחומי הפעילות, בהם יפעלו משרתי השירות האזרחי-לאומי הם בראש ובראשונה, לתועלת הציבור, הקהילה והחברה; בנוסף, השירות יתרום גם לתועלת האישית של המשרתים עצמם. ככל שהדבר יתאפשר, יפעלו המשרתים בקבוצות מעורבות ובפיזור ארצי; ואולם, למבקשים זאת תינתן, ככל האפשר, האפשרות לשרת בקרבת מקום מגוריהם.
9. **כדאיות כלכלית:** התועלות הכלכליות, הנובעות מהפעלת השירות האזרחי, עולות על העלויות, וזאת עוד לפני שמביאים בחשבון את התועלות החברתיות הנלוות. כל זאת,

⁸ עפ"י המלצות ועדת עברי, תיבחן בעתיד האפשרות להחיל את השירות האזרחי-לאומי בחובה על 2 קבוצות אוכלוסייה: פטורי גיוס, החייבים על-פי החוק ובהתאם לנוהג בשירות חובה, ונושרים מהשירות הצבאי, בשנה הראשונה לשירותם.

בהתבסס הן על הקטנת חסם הכניסה לשוק העבודה שנעוץ בהבדל המשמעותי שבין שירות צבאי/לאומי לאי שירות כלל, והן על הקניית כישורים נדרשים לתעסוקה.

10. **שימור ושיפור הקיים:** אין בהקמת המנהלה כדי לפגוע באופי הפעילות של העמותות המוכרות במפעל השירות האזרחי הפועל כיום.

11. **פיקוח ממשלתי וציבורי:** מנהלת השירות האזרחי-לאומי תהיה כפופה למשרד ראש הממשלה ולצדה תפעל מועצה ציבורית מיעצת, שתייצג את כלל המגזרים בחברה⁹. כך, תובטח הקצאת משאבים למטרות שונות על פי סדר עדיפות ממלכתי ובו-זמנית יובטח גם קונצנזוס חברתי רחב ואמון מצד מגזרי החברה השונים.

12. החלטת הממשלה קובעת גם כי בד בבד עם הקמת המנהלה, ייעשו הפעולות הנדרשות להכנת תזכיר חוק שירות אזרחי-לאומי, שיבוא במקום "שעטנו" החוקים והתקנות עליהם נשען השירות האזרחי כיום. עוד קובעת החלטת הממשלה כי מנהלת השירות האזרחי-לאומי האחודה תוקם במשרד ראש הממשלה, ותחל בעבודתה לכל המאוחר בתאריך 1.1.2008.

כשנה לאחר הקמת מנהלת השירות האזרחי-לאומי, מנה השירות האזרחי מעל 12,000 מתנדבות ומתנדבים, רובם (כ-85%) בנות יהודיות מהמגזר הציוני-דתי. מיעוט קטן בתוך השירות האזרחי הינם בנות ובנים יהודים, שאינם דתיים; נכללים בשירות גם קרוב ל-650 ערבים (ראובן גל, 2009).

מתנדבי השירות האזרחי מבצעים את ההתנדבות במגוון גדול של תחומים ומקומות שירות: בתחום החינוך (כ-37% מהמשרתים), בתחום הבריאות (כ-21% מהמשרתים), בתחום הרווחה (כ-8% מהמשרתים), בתחום ביטחון הפנים (כ-6% מהמשרתים), בתחום המשפטים (כ-2%), ובמגוון עמותות וארגונים ציבוריים שאר 26 האחוזים; התפלגות תחומי ההתנדבות מוצגת בתרשים מס' 2; על המתנדבים/ות למלא 40 שעות פעילות בשבוע (שכוללים גם הדרכה והכשרה), ולהשלים שנה שלמה אחת לפחות. למעוניינים בכך, ניתנת האפשרות להתנדב לשנה שנייה, באותם התנאים. כרבע מכלל הצעירים בוחרים באפשרות זו (מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007, ע' 15)

השירות האזרחי בשנים האחרונות מבוצע באמצעות שבע עמותות (שהן "גופים מוכרים". גוף מוכר "הינו גוף אשר השר הממונה הכיר בו להפניית מתנדבים לשירות הלאומי). גופים אלה מהווים, למעשה, את הגוף המקשר בין המתנדב למקום התנדבותו בפועל, ותפקידיהם לאתר ולמייין את המועמדים השונים, לשבצם במקומות ההתנדבות, לדאוג לכך שיקבלו את ההכשרה המתאימה למילוי תפקידם, וכן, לתהליך הכשרתם במספר תכנים מרכזיים: הכשרה להתנדבות, הכשרה

⁹ בהחלטת הממשלה 1215 מיום 18.2.07 נאמר במפורש כי למועצה הציבורית "יצורפו שני חברים מקרב האוכלוסייה הערבית, אשר יאושרו על ידי הממשלה".

לאזרחות ומעורבות קהילתית, והכשרה לקראת השתלבות בתעסוקה. כמו כן, על הגוף המוכר לדאוג שהשירות מתבצע כהלכה, וכן, שבמהלך ובתום השירות המתנדבים והמתנדבות יקבלו את ההטבות המגיעות להם וגוף זה הינו אחראי על הדיווח למנהלת השירות האזרחי לאומי בנוגע לשירות המתנדבים (מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007, ע' 8).

העמותות הפעילות הן "האגודה להתנדבות", "בת עמי", "שלומית", "עמינדב", "היחידה לשירות הלאומי בעירית ירושלים", ועמותת "שירות אזרחי".
במאי 2007, הוענקה הכרה לעמותה חדשה – "העמותה לשוויון חברתי ו שירות אזרחי" – שעיקר פעילותה במגזר הערבי ובראשה עומד מר עאטף אלקרינאוי – מוסלמי בדואי.

תגמולי המשרתים

המתנדבים בשירות הלאומי כיום נהנים מדמי מחיה וכלכלה הנעים בין 689 ₪ ל-766 ₪ לחודש (בהתאם למרחק ממקום המגורים). כמו כן, נהנים המתנדבים מנסיעות חינם בתחבורה הציבורית (לצורכי ההתנדבות).

בנוסף, הם נהנים מהטבות המקבילות להטבות חיילים משוחררים, לאחר סיום שירותם המלא ובהתאם ל "חוק קליטת חיילים משוחררים התשנ"ד-1994"¹⁰ הם זכאים ל:

- **כספי פיקדון אישי** – 466 ₪ לכל חודש שירות (כ- 5,600 ₪ למי ששרת שנה אחת), הניתנים למימוש (במהלך 5 שנים מתום תקופת ההתנדבות) לצרכי פתיחת עסק, לימודים, חתונה, רכישת דירה או הכשרה מקצועית;
- **כספי מענק שחרור** – 155 ₪ לכל חודש שירות (כ- 1860 ש"ח), הניתנים ישירות למתנדבים, עם סיום תקופת השירות;
- **הקן לסיוע נוסף** – מימון לימודים ודמי קיום במכינות קדם-אקדמיות על פי קריטריונים סוציו-אקונומיים, ומימון 80% משכר שנת לימוד אחת הלימוד במסלול קדם הנדסאים והנדסאים.
- **זכאות להשתתף בקורסים להכשרה מקצועית** של משרד התמי"ת;

¹⁰ חוק קליטת חיילים משוחררים, 1994 קובע כי המשרתים בשירות הלאומי נהנים מההטבות הבאות, (המקבילות להטבות של חיילים משוחררים), לאחר סיום שירותם המלא.

- **זכאות לנקודות במס הכנסה:** מי ששירת 12 חודשים זכאי לנקודת זיכוי¹¹ אחת במס הכנסה, ומי ששירת 24 חודשים זכאי ל- 2 נקודות.
- **הלוואה מוגדלת לרכישת דירה.**

כאמור, הטבות אלו (ועוד נוספות, המותנות גם בקריטריונים סוציו-אקונומיים) הניתנות לבוגרי השירות האזרחי, מתבססות והינן חלק מחוק חיילים משוחררים. המקור הכספי לכל הטבות הללו היא "הקרן לחיילים משוחררים", הממומנת אמנם על ידי אוצר המדינה, אך תקציבה נקבע בחוק התקציב, בסעיף נפרד, מחוץ לתקציב הביטחון. הקרן והיחידה עצמה, האחראית למימושו, "יושבות" במשרד הביטחון. כמו כן, נהנית הקרן מתרומות נדיבות המגיעות מנדבנים פרטיים וקרנות פילנתרופיות. החלטת הממשלה (ב-2001) לכלול את בוגרי השירות האזרחי בתכנית הטבות של הקרן לחיילים משוחררים התקבלה בזמנו בהערכה רבה, ואלפי מתנדבות ומתנדבים של השירות האזרחי נהנים מפירותיה. כיום, קרן זו הינה הקשר היחיד הקיים בין השירות האזרחי למערכת הביטחון. ניסיונות המגזר הערבי לניתוק השירות האזרחי מכל קשר עם מערכת הביטחון עלול לגרום לסגירת המשאב החשוב הזה בפני בוגרי השירות האזרחי-לאומי ולהוות פגיעה משמעותית בתנאי שירותם של המתנדבים.

---

¹¹ **נקודת זיכוי** פירושה הפחתה מסכום המס שהעובד חייב בו.

פרק שני: הלכי הרוח במגזר הערבי בנוגע לשירות האזרחי

בפרק זה תיבחן עמדתם של האזרחים הערבים לגבי סוגית השירות האזרחי לערבים בישראל באמצעות מספר מקורות, וביניהם, סקרים ומחקרים שעקבו אחר עמדות הציבור הערבי ובעיקר עמדותיהם של צעירים, המהווים אוכלוסיה רלוונטית לשירות זה, קטעי עיתונות, מאמרי אינטרנט, מסמכי החזון של ערביי ישראל, מפגש "שולחן עגול" אשר נערך כאירוע משותף לבית הספר לממשל ולמדיניות באוניברסיטת תל אביב ול"אג'יק" (AJEEC) – "המרכז הערבי-יהודי לשוויון, העצמה ושיתוף" וראיונות עם אישי ציבור ונושאי משירות ציבוריות רלוונטיות.

תחילתו של המפעל ל שירות אזרחי בישראל בשנות השישים של המאה הקודמת, אך עד למחצית שנות התשעים שימש את היהדות הציונית דתית ומתקופה זו אין התייחסות לעמדותיהם של ערביי ישראל.

עיקר השיח והסקרים החלו במחצית שנות התשעים.

תמונת מצב קיים

בעקבות מספר בג"צים התאפשר גיוסן של בנות ערביות לשירות התנדבותי במסגרות בשירות הלאומי, ובסוף שנות התשעים היו מספר ניסיונות נקודתיים, של כמה ראשי ערים/מועצות מקומיות ערביות (כגון עילוט ודיר-חנא) להפעיל שירות אזרחי ברשויותיהם.

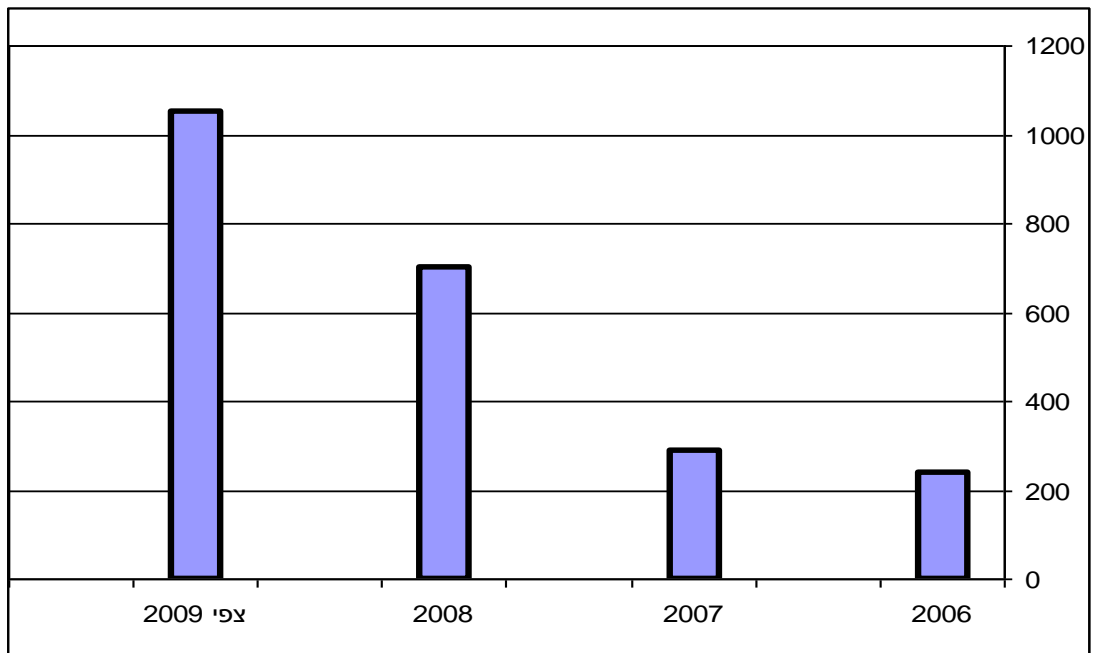
למשך שנה או שנתיים הייתה פעילות מצומצמת, אבל זו נפסקה עם פרוץ אירועי אוקטובר 2000 והמאבק המזוין עם הפלסטינים שבא בעקבותיה (מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007).

ניסיון נוסף, שיזם שוב ראש עיריית טייבה, עיסאם מסארווה, לגיוס צעירות ערביות ל שירות אזרחי, נתקל בהתנגדות עזה בקרב מנהיגי המגזר הערבי ובוועד הארצי של ראשי המועצות הערביות. בעקבות ההתנגדות החליט ראש עיריית טייבה לוותר על התוכנית (עבאס, 2001; ניר, 2001).

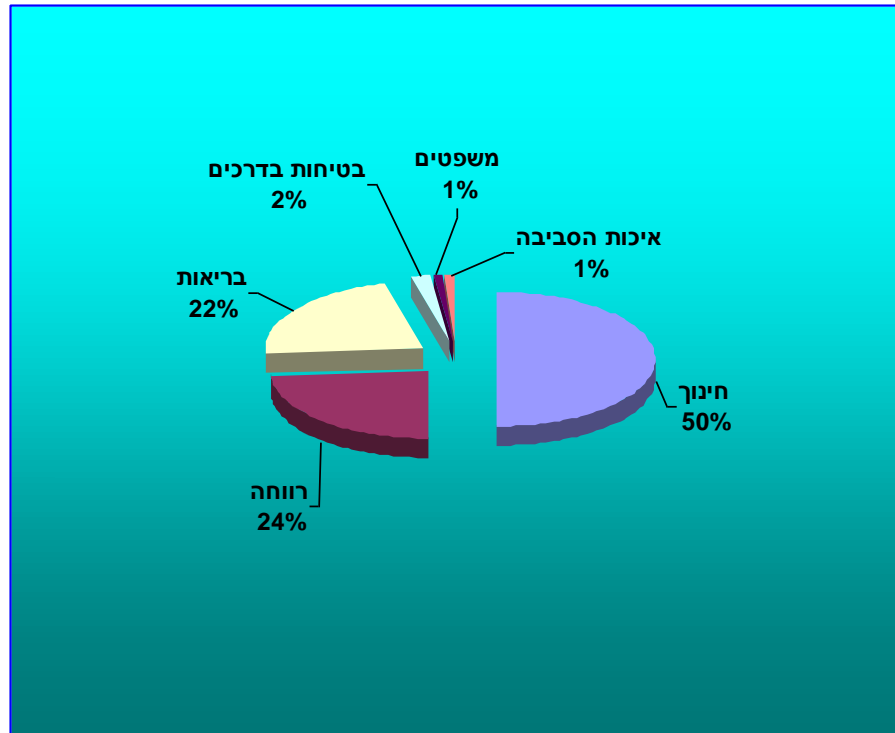
לגבי הבנים הערבים הוחל התהליך רק במאי 2000. בעוד שבתחילה התייצבו בודדים בלבד (ולרוב בעקבות יזמה של ראש רשות מקומית), בשיחות שערכתי במגזר הערבי הסתבר, שהבנים הערבים אינם רואים במקצועות המוצעים להם לשירות אזרחי כ"גבריים" במהותם. לטענת אותם הגורמים, אם יפתחו אפשרויות עיסוק גבריות יותר, כגון: מכבי אש, משטרה אזרחית, ספורט וכדומה, תהיה עליה במספר הגברים המתנדבים. עם זאת, בשנים האחרונות החלו צעירים ערביים להתנדב, באמצעות העמותות השונות, בקצב גובר והולך כפי שמוצג בתרשים מס' 1.

תרשים מס' 1 : מגמת ההתפתחות במספר הערבים המשרתים במסגרות שירות אזרחי

(מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007, ע' 10)

תרשים מס' 2 : התפלגות המתנדבים לפי תחומים
(מנהלת השירות האזרחי-לאומי, 2007, ע' 15)

במקביל ועל אף מגמת עליה זו, בהתנדבות צעירי המגזר לשירות האזרחי לאומי הולכת ומתפתחת תנועת התנגדות נרחבת להליך השירות האזרחי, בעקבות החלטת ממשלת ישראל להקים 'מנהלת שירות אזרחי', אשר מטרתה העיקרית הינה עידוד שירות אזרחי בישראל, ביחוד בקרב ערבים ישראלים וחרדים.

עם הקמתה בשנת 2007 החל קמפיין נגד חובת השירות האזרחי בקרב ערביי ישראל ביוזמת עמותת "בלדנא" (ארצנו) – עמותה למען נוער וצעירים ערבים, המובילה קואליציה של ארגונים ערבים נגד החלטת הממשלה לגייס צעירים ערבים לשירות אזרחי או אזרחי. בנוסף, ב- 27 באוקטובר 2008, נערך כנס בחיפה, בו השתתפו המפלגות הערביות, ארגונים חוץ מפלגתיים כגון התנועה האסלאמית על שתי פלגיה, 'ועדת המעקב העליונה של ערביי ישראל', ארגוני סטודנטים ופעילי עמותות.

התנגדות המגזר הערבי באה לידי ביטוי בהקמת "ועדה להתנגדות לשירות אזרחי ולכל סוגי הגיוס", שבראשה עומד מזכ"ל חד"ש, איימן עודה, וחברים בכירי התנועות והמפלגות הפוליטיות הערביות ותנועות הנוער. בספטמבר 2007 החל קמפיין ייחודי ביוזמתה של עמותת "בלדנא", הקורא לצעירים מקרב ערביי ישראל שלא להשתתף בשירות אזרחי, שכן, דינו בסופו של דבר הוא כדין השירות בצה"ל.

סקרי עמדות

התייחסויות ראשונות לנושא זה מצד הציבור הערבי הופיעו בסקר עמדות, שערך "מכון כרמל למחקרים חברתיים" בשנת 1994 (אזרחי וגל, 1994). הסקר הצביע על הממצאים הבאים: בין 75% (בנים) ל-81% (בנות) מכלל הצעירות והצעירים הערבים הביעו עמדה חיובית בכל הנוגע לשירות לאומי-אזרחי, על אף שרובם הסכימו לשירות התנדבותי בלבד (18% בלבד הסכימו לשירות אזרחי חובה). בפועל, הצהירו 45% מהגברים ו-50% מהנשים, בקרב הנשאלים הערבים בגילאים הרלוונטיים, על נכונותם לשרת שירות אזרחי.

סקר דומה, שבוצע על ידי מכון גוטמן (1995) זמן מה לאחר מכן, העלה תוצאות דומות: 42% מקרב הנשאלים הערבים (N=530) הביעו עמדה חיובית כלפי רעיון השירות האזרחי.

בחודש יוני 2001, ערך "מכון כרמל למחקרים חברתיים" סקר מקיף, שבא לבחון ולהעריך עמדות צעירים בני שש עשרה עד עשרים ואחת בנוגע לשירות אזרחי בהתנדבות. בסקר, שהתבסס על מדגם מייצג של שש מאות חמישים ושישה נבדקים, נכללו גם מאה ארבעים ואחד צעירות וצעירים ערבים. מטרתו העיקרית של הסקר הייתה להעריך את רמת הנכונות של בני הנוער והצעירים בישראל להתנדב לתוכנית שירות אזרחי, אם תיושם תוכנית זו ברמה ארצית ותציב אלטרנטיבה לגיטימית לצעירים הפטורים משירות בצה"ל. אף שהסקר נערך זמן קצר לאחר אירועי אוקטובר 2000 (בהם נהרגו 13 אזרחים ערביים במהלך התנגשויות בין המשטרה למפגינים ערביים), בולט הממצא ש-34% מקרב הנשאלים הערבים טענו, שאם הייתה בישראל אפשרות להתנדב ל שירות אזרחי הם היו מתנדבים (מכון כרמל, 2001).

סקר נוסף הינו סקר "מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל", שנערך על ידי סמי סמוחה (2006), מאוניברסיטת חיפה, ומושתת על סקרי עמדות שנתיים של הציבור היהודי והציבור הערבי. הסקר הערבי למדד 2006 התבסס על ראיונות פנים-אל-פנים עם מדגם ארצי מייצג של שבע מאות עשרים ואחד אזרחים ערבים, לרבות דרוזים ובדווים, בני שמונה עשרה ומעלה. הסקר המקביל היהודי התבסס על ראיונות טלפוניים עם מדגם ארצי מייצג של שבע מאות ושניים יהודים בני שמונה עשרה ומעלה. בסקר זה הוסיף סמוחה את השאלה הבאה: "מה מידת הסכמתך עם הטענה: האזרחים הערביים בישראל צריכים למלא חובת שירות מסוג כלשהו למדינה". מתוך כלל הנשאלים הערבים, 41.5% השיבו בחיוב על שאלה זו.

סקר עדכני (גל, 2007, ע' 21) שבוצע בראשית 2007, נערך על ידי קבוצת סטודנטים מהמרכז הבין-תחומי בהרצליה (N=156). כל הנבדקים הינם צעירים ערביים בגילאי העשרים. הסקר מצביע על כך

שמעל למחצית מהנבדקים "מוכנים לשרת ולתרום למדינת ישראל" במסגרת שירות אזרחי או אפילו צבאי. סדר גודל של כ- 48% מכלל הצעירים הללו מוכנים לשרת ב שירות לאומי-אזרחי. זאת, על אף שעבור כרבע מהם תהווה החלטה כזו "בעיה" בסביבתם. כמחצית מהנשאלים ציינו, שהיו מעדיפים לשרת בקהילתם. כרבע אמרו שיעדיפו לשרת מחוץ לקהילתם, או שהדבר אינו משנה להם.

בסקר (N=609) שבוצע על ידי קרן פרידריך נאומן (גל, 2007, ע' 21), בקיץ 2007, אחוז זהה (48%) של נשאלים ערביים הביעו תמיכה בשירות צבאי או אזרחי לערבים בישראל למשך שנתיים.

סקר עמדות נוסף, בנושא דעת הקהל הערבית על שירות אזרחי ונכונות הצעירים להתנדב, בוצע על ידי פרופסור סמי סמוחה באוקטובר 2007. הסקר הטלפוני שהקיף תשע מאות ועשרה נשאלים ערבים, התבסס על מדגמים מייצגים ארציים של חמש מאות איש ואישה בני עשרים ושלוש ומעלה, מאתיים וארבע הורים לילדים בני שמונה עשרה עד עשרים ושתיים ומאתיים ושישה צעירים וצעירות בני שש עשרה עד עשרים ושתיים. לאחר השלמת סקר האוכלוסייה, נערך באותה מתכונת סקר של ההנהגה הערבית, שכלל חברי כנסת, ראשי רשויות מקומיות ערביות, ראשי תנועות ועמותות ערביות, עיתונאים ומרצים באוניברסיטאות. הם התחלקו לעשרים ושבעה אנשי ציבור הקשורים לממסד היהודי, וחמישים ואחד אנשי ציבור שאינם קשורים לממסד היהודי. בסקר האוכלוסייה הערבית נמצא, שרוב הנשאלים לא מכירים את השירות האזרחי: ל- 77.4% מהציבור הרחב, ל- 71.6% מההורים לצעירים ול- 79.6% מהצעירים אין כלל מידע או רק מעט מידע על שירות אזרחי. זאת, בעוד שלמנהיגים היה מידע מספיק. לנשאלים נמסר מידע בסיסי, כאשר הדגש הושם על אופיו ההתנדבותי ניהולו ומימונו על-ידי המדינה, הסיוע שניתן לנזקקים, ההטבות שמוענקות למתנדב ותרומתו לחברה (סמוחה ונוהאד, 2007, עמ' 6-7).

נראה, שמיזם השירות האזרחי מושך את הציבור הערבי, והמענה החיובי שהתקבל איננו נובע מהטיה מלאכותית. התמיכה, בהשפעת המידע שנמסר, הייתה גדולה ונעה מ- 65.0% ל- 78.2% מהנשאלים, מקרב שלוש קבוצות האוכלוסייה. גדולה יותר הייתה התמיכה של חסרי מידע או בעלי מעט מידע על הפרויקט, משום שהם שפטו את הפרויקט לפי תכונותיו האובייקטיביות שהוצגו להם, ולא ברוח החששות וההתנגדויות של המנהיגות הערבית הבלתי-תלויה.

בסקר ההנהגה הערבית נמצאה תמיכה בשירות אזרחי בשיעור של למעלה מ- 70% מצד אנשי הציבור הקשורים לממסד היהודי. זאת, לעומת התנגדות של למעלה מ- 90% מצד אנשי הציבור שאינם קשורים לממסד היהודי. למרות שהמנהיגים שאינם קשורים לממסד היהודי זוכים לתמיכה אלקטוראלית ואחרת של רוב הערבים בישראל, אין הם מייצגים אותם בנאמנות בסוגיית השירות האזרחי. דווקא המנהיגים המזוהים עם הממסד היהודי קרובים בעמדתם בשאלה זו לציבור הערבי.

כדי לקבל הערכה מציאותית יותר של שיעור התמיכה, הוצגו מספר שאלות על עוצמת התמיכה. נמצא, שהיחס בין התומכים האומרים "בטוח שכן" לתומכים האומרים "חושב שכן" היה 4-3 ל-1, דבר המראה על ביטחון בעמדה החיובית כלפי שירות אזרחי. חוזק העמדה נמדד גם בעמידותו נוכח התנגדויות שנכללו בנוסח של שאלות אחדות. בקרב הצעירים בלטה במיוחד הירידה בתמיכה: 75.3% תמכו כאשר לא צוינה שום התנגדות. התמיכה ירדה ל- 42.2% כאשר נאמר, שרוב המנהיגים הערבים בישראל מתנגדים. התמיכה המשיכה לרדת ל- 35.0% נוכח התנגדות של רוב המנהיגים הדתיים והלא-דתיים ביישוב, והוסיפה לרדת ל- 27.1% במקרה של התנגדות של רוב בני המשפחה הקרובים. זוהי ירידה ניכרת המוכיחה, שהתמיכה בשירות אזרחי, אם אינה מסתמכת על מידע חיובי קודם, חשופה לשחיקה על ידי התנגדויות וקמפיין שלילי.

נמצא קשר מובהק בין מגדר לתמיכה בנושא השירות האזרחי. הנשים והאימהות תמכו יותר בהתנדבות לשירות אזרחי מאשר הגברים והאבות. הצעירות תמכו באותו שיעור כמו הצעירים. כאשר השאלה התמקדה במפורש בהתנדבות של צעירות ערביות לשירות אזרחי, ירדה התמיכה בכל קבוצות המחקר, פרט לאנשי הציבור שאינם קשורים לממסד היהודי, שאצלם התמיכה הייתה מלכתחילה מזערית (כ-10%). למשל, תמיכת הצעירים ירדה מ- 75.3% ל- 48.1% תמיכת נשים גדולה יותר מאשר תמיכת גברים.

כסיבות לתמיכתם ציינו כ- 90% מהתומכים תרומה לחברה הערבית, קידום השוויון בין ערבים ליהודים, ועיצוב אישיות עצמאית ואחראית של המתנדב. 54.2%-79.9% ציינו אינטרס אישי, אינסטרומנטלי וחומרני. זאת, למרות שאין זה נורמטיבי לומר זאת.

לעומתם, כחמישית מהמתנגדים לפחות הסכימו עם כל אחת מעשר הסיבות להתנגדות לשירות אזרחי שהוצעו להם, וגם התגבש רוב לגבי סיבות לאומיות-קולקטיביסטיות להתנגדות כמו חשש שההתנדבות תיהפך לחובה או לשירות צבאי חובה, פיצול פנימי בין מתנדבים ללא מתנדבים, כתם של שיתוף פעולה ואי-השגת יעד השוויון. אנשי הציבור שאינם קשורים לממסד היהודי ציינו רק

סיבות לאומיות להתנגדותם לשירות אזרחי ולא העלו פקפוקים לגבי כדאיות ההטבות שניתנות. במענה לשאלה, בדעת מי צריך להתחשב בעת קבלת החלטה אם להתנדב לשירות אזרחי, הדמויות שצוינו הן הצעיר עצמו, בני משפחתו וחבריו, בעוד שמורים ומנהיגים ערביים ארציים ומקומיים נדחקו הצידה. נמצאו קשרים בין תמיכה בשירות אזרחי וכמה משתנים סוציו-דמוגרפיים. נמצאה תמיכה גדולה יותר בקרב נשים ובעלי השכלה והכנסה.

לעומת זאת, לא נמצאו הבדלים לפי מגע עם יהודים, גיל, דת, דתיות, מוצא בדווי, מוצא ממשפחת עקורים ואזור בארץ (סמוחה ונוהאד, 2007, עמ' 6-7).

מהתבוננות בסקרים אלה ניתן להבחין כי הציבור הערבי מגלה נכונות, הנעה בין 40-75 אחוזים בהתאם לעיתוי הסקר. זוהי נכונות מפתיעה, המציגה מתינות ביחס להנהגה הערבית המחזיקה בדעות רדיקליות ומובילה את "מסע" ההשמצה והדה-לגיטימציה לרעיון השירות האזרחי.

עמדות ותגובות ערביי ישראל לרעיון השירות האזרחי

עמדות נגד השירות האזרחי

בסקר העמדות של פרופסור סמוחה (סמוחה ונוהאד, 2007, עמ' 27-28), הוצעו לנשאלים, המתנגדים לשירות אזרחי, עשר סיבות אפשריות להתנגדותם. סיבות אלה נחלקות לאינדיבידואליסטיות ולקולקטיביסטיות.

הסיבות האינדיבידואליסטיות המתרכזות בפרט – באידידואל עצמו. הן כוללות עיכוב המשך לימודים, הפסד כספי בשל אי-יציאה מיידית לעבודה, התרחקות מאורח החיים המקובל, והתנגדות בני משפחה קרובים.

הסיבות הקולקטיביסטיות מתרכזות בקולקטיב הערבי כוללות ארגון ומימון השירות על-ידי המדינה, חשש שהשירות האזרחי בהתנדבות ייהפך במשך הזמן לשירות אזרחי חובה או לשירות צבאי חובה, פיצול בין מתנדבים ללא מתנדבים, סטיגמה של שיתוף פעולה וכשל בהשגת יעד השוויון בין ערבים ליהודים. נמצאה הסכמה של לפחות כחמישית מהנשאלים באוכלוסייה עם כל אחת מהסיבות הללו. הממצא החשוב ביותר הוא שהסיבות הקולקטיביסטיות זכו להסכמה רבה יותר מאשר הסיבות האינדיבידואליסטיות. ניתן להסיק מכך, שההתנגדות ממוקדת בשיקולים לאומיים ולא אישיים, וכי גם המתנגדים מודעים היטב לעובדה, שצעירים ערביים יכולים להפיק תועלות אישיות לא מבוטלות מהתנדבות לשירות אזרחי. המתנגדים חוששים מהפיכת השירות האזרחי לחובה או לשירות צבאי. זאת, בעוד שקרוב ל-90% מהתומכים מאמינים ששירות אזרחי יקדם את השוויון בין ערבים ליהודים, שיעור דומה מהמתנגדים אינם מאמינים בכך. הסיבות להתנגדות של אנשי הציבור שאינם קשורים למסד היהודי הן לאומיות-קולקטיביסטיות בלבד. כך למשל, מעל ל-95% מהם סבורים, ששירות אזרחי בהתנדבות לא יביא לשוויון ועלול להיהפך לשירות אזרחי חובה. הם לא מייחסים חשיבות לסיבות אישיות כמו אובדן הכנסה והתנגדות קרובי משפחה.

המתנגדים טוענים, שזהו מפעל שיזיק לאינטרסים של הציבור הערבי, למרות שהוא עשוי לקדם את האינטרסים האישיים של המתנדבים. אכן, ההתקפות הפומביות של המנהיגים הבלתי-תלויים של הציבור הערבי נגד השירות האזרחי משתמשות בעיקר בנימוקים לאומיים, כמו היעדר סיכוי שהוא

יקדם את השוויון, התנגדות להתניית זכויות בחובות, טיפוח "ישראלזציה" שמשמעותה השלמה עם סטטוס קוו של אפלייה והדרה, ואי-מסירת הניהול והשליטה לידי ההנהגה הערבית . ניתן להכליל ולומר שהמתנגדים מונעים על ידי השיקול הלאומי-קולקטיביסטי, המתבטא בחשש מהאצת תהליך השלמת הערבים עם אופייה היהודי של המדינה, בחשש מהתרופפות המאבק לשוויון, ובחשש מהנהגת חובת שירות למדינה; ולא על-ידי השיקול האישי-אינדיבידואליסטי של זילות ההטבות הניתנות.

הסיבות להתנגדות לשירות אזרחי לערבים כפי שעולה מסקר סמוחה מפורטות בלוח מס' 2.

בסוף חודש נובמבר 2007 נערך מפגש "שולחן עגול" באוניברסיטת תל אביב, כאירוע משותף לבית הספר לממשל ולמדיניות ול"אג'יק" (AJEEC) – "המרכז הערבי-יהודי לשוויון, העצמה ושיתוף", באוניברסיטת תל אביב (גל, 2007, ע' 28). כיושבי הראש של השולחן העגול שימשו במשותף, הגב' אלסאנע וד"ר ראובן גל. בדיון השתתפו שישה עשר אנשים, עם מספר שווה לערבים וליהודים. בין המשתתפים היה גם מתנדב פעיל ב"אג'יק". למוזמנים נאמר שמטרת המפגש היא לקיים דיון פתוח וענייני, בהשתתפות נציגים מכל קשת הדעות, בנושא תפיסת הזכויות והחובות של אזרחי ישראל הערבים באספקלריית רעיון השירות האזרחי. עוד הודגש למשתתפים כי אופי הדיון הוא אקדמי ועיוני, ודברי המשתתפים בו ייצגו את דעותיהם האישיות בלבד, ללא כל מחויבות מוסדית, ארגונית או פוליטית.

ניתוח התוכן של נושא הדיון חשף מצב של אמביוולנטיות רבת עוצמה כלפי רעיון השירות האזרחי ואימוצו על ידי האוכלוסייה הערבית בישראל. בצד ה"שלילי", הובעו חששות, חשדות והתנגדויות לרעיון השירות האזרחי: החל מהסתייגויות מהדומיננטיות של "המדינה" ומהפטרונות היהודית, שאיננה מניחה לציבור הערבי לקבוע לעצמו את צרכיו ופטרונותיו; ועד לחשדות, שכל רעיון השירות האזרחי הינו מזימה ערמומית של שלטון הרוב היהודי לגייס את הצעירים הערביים, ב"דלת אחורית", לצרכי הממסד או למערכת הצבאית-ביטחונית.

לוח מס' 2: הסיבות להתנגדות לשירות האזרחי לערבים, כפי שעולה מסקר סמוחה

(מתוך: סמוחה ונוהאד, 2007, ע' 28)

אנשי ציבור שאינם קשורים לממסד (47)	צעירים (51)	הורים (53)	ציבור (107)	
17.0	31.4	34.6	29.0	[11] בגלל שהוא לא יוכל להמשיך בלימודים מייד
12.8	29.4	35.8	27.4	[12] בגלל שהוא לא יוכל לצאת לעבודה מייד ויפסיד כסף
10.6	33.3	22.6	29.0	[13] בגלל שהוא יתרחק ממקום מגוריו ומאורח החיים המקובל עליו
14.9	49.0	30.8	33.6	[14] בגלל התנגדות בני משפחתו הקרובים
72.3	52.9	54.7	53.8	[15] בגלל שזהו שירות שהמדינה מארגנת ומממנת
95.7	76.5	71.2	75.5	[16] בגלל ששירות אזרחי בהתנדבות ייהפך במשך הזמן לשירות אזרחי חובה
91.5	74.5	74.5	75.5	[17] בגלל ששירות אזרחי ייהפך במשך הזמן לשירות צבאי חובה
38.3	64.7	38.5	50.0	[18] בגלל שהמתנדב לשירות אזרחי עלול להיחשב למשתף פעולה
61.7	56.9	54.0	60.0	[19] בגלל החשש מפיצול בחברה הערבית בין העושים והתומכים בשירות אזרחי לבין הלא-עושים והמתנגדים לשירות אזרחי
95.7	76.5	83.0	85.8	[20] בגלל ששירות אזרחי לא יביא לידי שוויון אמיתי בין ערבים ויהודים

הביטויים הביקורתיים ביותר הצביעו על אי אמון עמוק כלפי המדינה ומוסדותיה, תחושת פוסט-טראומה ואי-יכולת (או אי-נכונות?) להשתחרר מהטראומה. וברקע – תחושת אי שוויון עמוקה הנובעת, בראש ובראשונה, מתפיסת אופי המדינה כמדינה יהודית. בדיון הוצגו שבעה נימוקים מרכזים לשלילה:

1. **אסוציאציה עם השלטון והמדינה:** ההתנדבות והשירות האזרחי מונעים מהאינטרס ישראלי יהודי מובהק, ללא התחשבות באינטרס הערבי:

- "אני חושב שגם המדינה לא תיתן לי להתנדב בכל תחום שהיא תרצה. כי יש תחומים שהם מנוגדים והם בסתירה עם הטוב הכללי שלה. אם אני ארצה, למשל, לעשות איזה פרויקט שיתנגד לפיתוח הגליל בתפיסה הציונית, אז זה מנוגד לכל התוכניות ולכל האינטרסים שהמדינה מציעה".

- "מתי זה מפריע? כשעושים את החיבור לשירות הלאומי. החיבור תמיד מעלה אסוציאציות שליליות. (אבל...) , כשזה נעשה בתוך עמותה ערבית, בתוך יישוב ערבי בלי הקשר של הטבות, יש לו אפקט מצוין. הוא מצליח. הוא משגשג..."
- "קודם כל אם המדינה באמת מעוניינת, שתוציא את זה החוצה, לאזרח את זה..."
- "האוכלוסייה הערבית מוכנה ורוצה להתנדב. הוויכוח על איזה התנדבות היא רוצה, באיזה מסגרת, מי מארגן. על זה אנחנו צריכים לחדד את השאלה."
- "צריך להבין את הרקע הזה (המצוקה והטראומה שהערבים נמצאים בה- ר.ג.) כדי להבין את המניעים של ההתנגדות לכל דבר שקשור ביוזמה מהמדינה."
- "אם זה היה התנדבות מצד המדינה אני לא הייתי עושה את זה. כשהייתי ילד ראיתי תמיד יש הריסת בתים בכפר שלנו. מי בא להרוס? הצבא, מערכת הביטחון, המדינה."

2. **חשד שהיוזמה היא "מזימתית":** מעין "קונספירציה יהודית לגיוס הנוער הערבי לגופים ביטחוניים יהודים :

- "יש המון היסוסים ופחדים ושאלתי זה בעצם להיכנס לשירות הלאומי בדלת האחורית. האם זה בעצם איזו שהיא אגינדה של היהודים להביא את זה לערבים(...)"
- "כאשר אני קורא את דו"ח ועדת עברי אני רואה שיש משהו [סמוי] כאן של שימוש בכל המנגנון הזה למטרות פוליטיות מסוימות, לשירות הממסד, שאני חושב שזה חלק בלתי נפרד ממדיניות השליטה(...). אני חושב שיש מטרות סמויות של הממסד בעניין של תנועות ההתנדבות שזה משרת את המדיניות שלו, של המשך השליטה בערבים."
- "השאלה היא, באמת, למה היהודים הם אלה שבאים ויוזמים את העניין הזה? למה דווקא בעניין ההתנדבות? (... למה דווקא פה?"

3. **חשד שהשירות האזרחי קשור לצבא ולביטחון:**

- "בכל פעם שאנחנו שומעים את המלה התנדבות, אנחנו מתרחקים חמישים צעדים אחורה(...), רק בגלל שקשרו אותו עם נושא כזה (שירות אזרחי או בטחוני) או אחר".
- "נא לזכור שמי שאחראי על רוב השירות האזרחי במדינה הוא משרד הביטחון שאיתו אין לי מה לדבר ולכן אי אפשר לדבר על זה כל כך בקלות. זה לא המקום בשבילי. לכן אני לא רוצה. קודם כל אם המדינה באמת מעוניינת(...), תוציאו את זה משם (ממשרד הביטחון ; ר.ג.). שיהיה במשרד החינוך(...)"
- "ואני לא רוצה לקשור את זה לחלופה לשירות צבאי. רוב הבעיה היא שפשוט קושרים את זה לשירות הצבאי ו(את זה אנחנו) לא רוצים."

- "מתי זה מפריע? כשעושים את החיבור לשירות הלאומי. החיבור תמיד מעלה (...). אסוציאציות צבאיות (--). לא משנה איזה משרד זה. זה מעורר התנגדות ואטימות, אפילו פנימית".

4. **התנגדות לפטרונות יהודית:** התחושה כי היהודים מקדמים את רעיון השירות האזרחי ממקום פטרוני, אשר תואם להוויה היהודית ישראלית כלפי הערבים לאורך שנים, של ביטול יכולת ההחלטה האישית לאומית של ערביי ישראל.

- "אחת הרגישויות (בחברה הערבית; ר.ג.) שאני רוצה שחברנו היהודים יבינו זה שהפטרוניות הזאת, היהודית, היא נושא מאוד רגיש. תנו לנו, דחפו אותנו, תעודדו אותנו – אבל תנו לנו לבד".

- "זה שראובן גל מוביל את כל הסיפור הזה, מייד קופצים על ראובן גל ועל הרקע שלו, מאיפה בא ומה הוא רוצה. זה שהגוינט מקדם את זה, מה ליהדות ארצות הברית ולהתנדבות הערבית?"

- " הנקודה הזאת מאוד חשובה: מי מביא את היוזמה הזאת. וכשאתה וראובן דיברנו (על ה"שולחן העגול"; ר.ג.) אני מייד אמרתי, גם אם אני אהיה בגודל של ראובן יראו את ראובן ולא יראו אותי. כי בפסיכולוגיה שלנו ראובן הוא המייצג של הממסד והפטרוני והוא הרוב. וכמה שאני אגביה את הקול שלי ואני אצעק ואני אביא את הקוראן ואני אשבע לכם שזו יוזמה ערבית טהורה (...). אבל אף אחד לא יאמין לזה, כי זו הפסיכולוגיה."

- "אני אתחיל מזה שהמדינה היא מדינת היהודים (...). כשאתה מדבר על התנדבות במדינת היהודים, בכפר ערבי בדואי, בחברה ובקהילה שלי (...). יש בעיה (...). ולכן ההתנדבות היא בעצם אמירה פוליטית שאני אומר אותה מפורשות, שאני רוצה לסייע לקהילה שלי ולחברה שלי מהמקום שלי. אין ספק שיש כאן בעיה מאחר והמדינה ("היהודית") היא המונופול על כל הסיפור."

- "הערבים בגדול כן רוצים התנדבות ואל תאמינו לשום דבר אחר. השאלה היא והויכוח, איזה סוג של התנדבות, מי הפטרוני של ההתנדבות הזאת?"

5. **תגובה פוסט-טראומטית לכל מה שקשור למדינה:** הקושי לקדם סוגיה לאומית מהמקום הטראומטי בו נמצאת החברה הערבית:

- "אני חושבת שהחברה הערבית נמצאת במצב של פוסט טראומה (...). אם היהודים לא מצליחים להבין את המצוקה ואת הטראומה והפוסט טראומה שהערבים נמצאים בה, אז יש בעיה"

- "אני שומעת בשיחה המון אמביוולנטיות, הרבה. מצד אחד אני רוצה שהמדינה תיקח אחריות. מצד שני, יש לי יחסים של אונס ונאנסת עם המדינה הזאת, אז אני לא רוצה(.....) אבל כשיש קבוצה ערבית ויוזם את זה ד"ר X (ערבי) במרכז, אז גם לא מגיעים (להחלטות, ליוזמות עצמאיות; ר.ג.). וזה לא הנאנסת, סועד, זה הנאנסת שמדברת עם הנאנסות האחרות ואומרות איך אנחנו נצא מהמצב הזה. גם שם אנחנו לא מגיעים."

6. תחושה של חוסר שוויון בסיסי:

- "אני הייתי מאוד רוצה מנגנון של שירות אזרחי הקשור במדינה אבל במצב אחר. במצב(....) כשאני מרגיש חלק שווה במדינה הזאת, שהטוב הכללי הזה של המדינה הוא גם טוב שלי, לא רק של קבוצה מסוימת, שהמדינה לא מנוקֶצֶת על ידי קבוצת הרוב וכאשר אני רוצה לשרת את המדינה, אז אני לא רואה שיש ניגוד אינטרסים מסוים בין הטוב הכללי הזה לבין הטוב שלי."
- "לקחתי את הכרזת העצמאות ומגילת העצמאות והתחלתי לקרוא, להסתכל, שוויון, שוויון וכו', בלי הבדל דת, גזע, מין, אין מלים יפות יותר מזה. על פי מגילת העצמאות יפה. חשבת לי ביני לבין עצמי, יחד עם חברים: מקבלים, זו מדינתו של העם היהודי. קיבלנו(....)אני אומר את זה ואני יודע מה שאני אומר. הרוב המכריע של האוכלוסייה הפלסטינית הערבית בתוך המדינה, קיבלה שזו מדינתו של העם היהודי שקיבל הגדרה עצמית. אבל את החלק השני שהיא מדינה של כל אזרחיה, שאני אוכל להשתלב במיעוט הזה, הרוב היהודי עוד לא קיבל(....) האם הרוב היהודי קיבל אותי כאזרח? עוד לא."

7. חיבור לנושא זכויות/חובות:

- "בשנה שעברה אנחנו ארגנו כנס שקראנו לו "התנדבות זו זכות", מהמקום שבכל פעם שמדברים על התנדבות אז מייד צץ הנושא הזה של חובות."
- "אני חושב שלהתנדבות אין שום קשר לזכויות וחובות"
- "אני חושב שיש משהו לא סביר כאן בהגדרת המדינה כמדינה יהודית. אני לא נגד שהמדינה הזאת תהיה מקום שהעם היהודי מממש בו את זכותו להגדרה עצמית. אבל אני גם בעד שהמדינה הזאת תכיר גם בזכויות שלי שזה לא רק המדינה של העם היהודי(....)אבל גם שלי." שבעת הנימוקים הללו עוברים כחוט השני בהלכי הרוח של המגזר הערבי. בעצם, אלו השיקולים אשר מהווים חוצץ מרכזי ביכולת לקדם את רעיון השירות האזרחי, ומקיפים את כלל הנושאים אשר עולים בכל הסקרים, המאמרים, הספרות והראיונות כפי שיובא במסגרת עבודה זו.

לצד כל זאת מתקיים הקמפיין נגד השירות האזרחי, אשר הסיסמה המרכזית שלו מבליטה ישירות את המסר המרכזי: **"שירות אזרחי – הדרך שלך לצבא"**.

ב"בלדנא" מדגישים כי למרות טענות הממשלה, **השירות האזרחי מהווה, למעשה, זרועה ישירה של צבא הכיבוש הישראלי**, ושל המסגרת הביטחונית, אשר פועלת, מאז ומתמיד, נגד האוכלוסייה הערבית והעם הפלסטיני בכללותו. לכן, כל הניסיונות להציג את השירות האזרחי או הלאומי כפעילות למען החברה, מקורם בהטעיה מכוונת של הציבור בכלל, ושל הערבי בפרט.

הטענה המרכזית של עמותת "בלדנא" היא כי מדינה שאינה מכירה בצורך הקולקטיבי והלאומי של הציבור הערבי, אינה יכולה להתיימר ולטעון כי היא מכירה את צרכיו האמיתיים. לכן, היא אינה יכולה לקבוע עבור הצעירים הערבים כיצד לשרת נאמנה את החברה הערבית. מאז הקמתה, הוכיחה מדינת ישראל כי היא מתעלמת במתכוון, ובאופן ממסדי, מצרכיו של הציבור הערבי. על כן, לפני שהמדינה מטיפה לאזרחיה הערבים על אזרחות טובה, חובת ההוכחה בראש ובראשונה מוטלת על הממשלה.

לקמפיין הצטרפו גם אומנים ידועים בציבור הערבי מתחומי הקולנוע, המשחק והמוסיקה, אשר לקחו חלק במסגרת מופע, שהוכן במיוחד לנושא. המופע התקיים במספר ישובים ערביים בכל חלקי הארץ. את הקמפיין מלווה סינגל מיוחד, אשר הושמע בכלי התקשורת הערביים למיניהם (שטרן, 2007).

בישיבה שכונסה על ידי "ועדת המעקב של ערביי ישראל", במשרדי הועדה בנצרת, החליטו מזכירי המפלגות הערביות שנכחו בה להקים ועדה מיוחדת נגד יישום ההחלטה אשר "סותרת את העמדות הפוליטיות, הלאומיות והאזרחיות של המנהיגות הערבית בישראל". גם בכנס ערבי א-מפלגתי נגד השירות האזרחי, שנערך באוקטובר 2007 בחיפה, אמר שווקי חטיב, יו"ר ועדת המעקב, כי קיים קונצנזוס רחב בציבור הערבי נגד השירות האזרחי. הוא הדגיש כי **בחברה הערבית קיימת פעילות התנדבותית ענפה במסגרת מפלגתית**.

הכנס הערבי נערך בהשתתפות ראשי המפלגות הערביות הגדולות – שיחי' איברהים צרצור מהפלג הצפוני של התנועה האיסלמית, ח"כ ד"ר ג'מאל זחאלקה מב"ד ועוד. הכנס נערך תחת הכותרת **"אני לא משרת"**. רבים מן הדוברים הדגישו כי השירות האזרחי יגרום לכך שצעירים ערבים יאבדו את השתייכותם הלאומית, והיו שהזהירו מפני כך שהצטרפות לשירות אזרחי תוביל את הצעירים אף לשרת בצה"ל. בין הדוברים נשמעו קריאות, לגרום לצעירים שמשרתים בשירות אזרחי להתבייש במעשיהם

" שירות אזרחי – למצורעים בלבד" – עמדת ההנהגה הערבית (פכנר, 2007)

בישיבה שכונסה על ידי "ועדת המעקב של ערביי ישראל", במשרדי הועדה בנצרת (כנס חיפה, 2007), החליטו מזכירי המפלגות הערביות שנכחו בה, להקים ועדה מיוחדת נגד יישום ההחלטה אשר "סותרת את העמדות הפוליטיות, הלאומיות והאזרחיות של המנהיגות הערבית בישראל". גם בכנס

ערבי א-מפלגתי נגד השירות האזרחי, שנערך באוקטובר 2007 בחיפה, אמר שווקי חטיב, יו"ר ועדת המעקב, כי קיים קונצנזוס רחב בציבור הערבי נגד השירות האזרחי. הוא הדגיש כי בחברה הערבית קיימת פעילות התנדבותית ענפה במסגרת מפלגתית.

הכנס הערבי נערך בהשתתפות ראשי המפלגות הערביות הגדולות – שייחי איברהים צרצור מהפלג הצפוני של התנועה האיסלמית, ח"כ ד"ר ג'מאל זחאלקה מבל"ד ועוד. הכנס נערך תחת הכותרת **"אני לא משרת"**. רבים מן הדוברים הדגישו כי השירות האזרחי יגרום לכך שצעירים ערבים **יאבדו את השתייכותם הלאומית**, והיו בניהם שהזהירו מפני כך שהצטרפות לשירות אזרחי תוביל את הצעירים אף לשרת בצה"ל. בין הדוברים נשמעו קריאות לגרום לצעירים שמשרתים שירות אזרחי להתבייש במעשיהם.

להלן חלק מעמדותיהם של המנהיגים הפוליטיים הבולטים במגזר הערבי באשר לשירות הלאומי:

איימן עודה, מזכ"ל חד"ש ויו"ר "הועדה להתנגדות ל שירות אזרחי ולכל סוגי הגיוס", הוא אחד המומחים בחברה הערבית בנושא. עודה מתקשה לקבל את המושג "שירות אזרחי" ומצביע על הקשר הבלתי ניתן להפרדה, לדבריו, בינו לבין הממסד הביטחוני. את טענתו זו הוא מבסס על חוק הצבא משנת 1949, שכלל גם שירות אזרחי, שנקרא אז שירות לאומי, ויושם בשנת 1953 בקרב הבנות הדתיות שלא משרתות בצבא. עודה מוסיף וטוען (באופן מטעה) כי לפי הנתונים של מנהלת השירות האזרחי, צעיר המעוניין להצטרף לתוכנית יאלץ להירשם בלשכת הגיוס של צה"ל, ובתום השירות יקבל חלק מההטבות לפי חוק חיילים משוחררים. לכן, הוא מדגיש, כל ניסיון מצד המדינה לגלגל עיניים מהקשר הביטחוני, אינו משנה את המצב (עודה, 2008)

איימן עודה, **מתנגד להתניית מתן חובות בתמורה לקבלת זכויות בטענה כי לאזרח קיימות כל זכויותיו**, ואין להגביל אותן, למעט במקרים של עבירה על החוק. ערביי ישראל אינם עוברים על החוק. לראיה, פורסם כי 28 אחוזים מהיהודים אינם משרתים בצבא, וזכויותיהם לא נפגעו. הוא הדגיש כי למרות שהדרושים משרתים בצבא, הם מופלים לרעה כערבים. (ענברי, 2007).

השייח ראאד סלאח, ראש הפלג הצפוני, אמר כי הוא חושש, שהשירות האזרחי יצור סכסוך בקרב הערבים בישראל, ואף יביא **לחיסול של ממש של החברה הערבית**. עוד טען השייח, כי השירות האזרחי הוא סוג של פרויקט, שהמדינה מנסה **לכפות על הערבים באמצעותו, להילחם בבני עמם הפלסטינים**, כפי שבעיראק משתמש הכיבוש האמריקאי בעם הכורדי (ספדי, 2007).

השייח איברהים צרצור, יו"ר רע"מ-תע"ל, הוסיף ואמר כי ישראל רוצה **להפשיט את זהותם של ערביי ישראל ולהפוך אותם לקבוצה ללא שאיפות, תוכניות וללא עתיד**. לטענתו, יוזמת השירות

האזרחי מצד ישראל היא צעד טקטי, הבא להגנתה אל מול כתב האישום נגדה שקיים במשך 60 שנים בגין רדיפה לאומית ואפליה של ערביי ישראל, המוכרים בעולם, ולהעביר את האחריות הלכה למעשה למגזר הערבי עצמו.

הוא הדגיש: "זכותנו לחשוד בממסד הזה, אשר הוכיח לאורך ההיסטוריה שהיה בריון ביחסיו עם האוכלוסייה הערבית במשך ששים שנה, ולא מתקבל על הדעת שהוא עשה מהפך באופן משמעותי בבת אחת. ללא שום ספק שמטרת הפרויקט הזה היא לקרוע את דור הערבים הצעירים מהנאמנות השלימה וההשתייכות הצודקת לחברתם" (גל, 2007, ע' 48).

ח"כ ג'מאל זחאלקה, יו"ר סיעת בל"ד, התייחס בחומרה לאפשרות השירות האזרחי בקרב ערביי ישראל, ואמר: "ערבי שמשרת שירות אזרחי הוא מצורע ויש להוקיע אותו. אני והחברה מוקיעים את כל אלו שהולכים לשירות אזרחי. הם יהיו מצורעים. אני מרחם על הצעירים שנופלים בפח זה. הן ינודו על ידי חבריהם ויתייחסו אליהם בבוז". את אמירותיו ביסס ח"כ זחאלקה על טענתו, כי לערביי ישראל אין שום מוסרית לסלוח ולהזדהות עם מי שגרם את הנכבה הפלסטינית, גזל את אדמותיהם ודיכא אותם, ועושה מעשי פשע יום יומיים נגד העם הפלסטיני. בעיני ח"כ זחאלקה, **השירות האזרחי נועד כדי להעביר את הנוער הערבי הישראלי תהליך של ישראליות, ולכן עליו להתנגד שמה יחשב בוגד בעמו**. במידה ויעשה זאת יאבד עצמו לדעת. ח"כ זחאלקה רואה קשר ישיר בין ההתנדבות ל שירות אזרחי לסלילת דרך לשירות חובה.

עוד אמר ח"כ זחאלקה שלמרות ההתנגדות הנחרצת של ערביי ישראל לשירות אזרחי, ערביי ישראל הם אזרחי מדינת ישראל ותורמים למדינה בדרכים אחרות. הוא ציין כי החברה הערבית היא חברה עובדת, משלמת מיסים ונאמנה לחוקים. לכן, ככל שבכל מדינה דמוקרטית הזכויות הן מוחלטות והחובות הן יחסיות, אין לכפות שירות אזרחי על המיעוט של ערביי ישראל. הוא ציין כי גם במדינת ישראל ישנם מיעוטים נוספים הפטורים מ שירות אזרחי ושירות בצה"ל (כנס חיפה, 2007).

דוגמה נוספת להתנגדות הנחרצת באה לידי ביטוי במסגרת עימות מילולי חריף בוועדת החינוך של הכנסת סביב נושא השירות האזרחי לערביי ישראל¹².

ועדת החינוך של הכנסת קיימה דיון ביוזמתו של ח"כ אלכס מילר בנושא מסע ההסתה, המתנהל כנגד ערבים, מתנדבי השירות האזרחי. ח"כ זחאלקה אמר בדיון כי מנהיגי הציבור הערבי מתנגדים לשירות אזרחי. אנו ממלאים את זכותנו וחובתנו להסביר לצעירים את ההשלכות, אמר. מי שישרת בשירות אזרחי ייפול בפח, והחברה הערבית תראה בו בוגד ומצורע. הציבור החרדי משוחרר משירות אזרחי מסיבות דתיות. כך הציבור הערבי צריך להיות משוחרר מסיבות לאומיות.

בתגובה לדברי ח"כ זחאלקה, השיב ח"כ ליברמן: - "אתה מסית גדול, גיס חמישי, בוגד, אנחנו נדאג שתגיע למקום הראוי לך. אם המדינה רוצה בדו קיום לא יתכן שלא נמצא תשובה למי שמוכן

¹² ועדת החינוך, התרבות והספורט (2008), "עימות מילולי חריף בוועדת החינוך של הכנסת", **אתר הכנסת**, <http://portal.knesset.gov.il/Com8chinuch/he-IL/Messages/Sherut.htm>, 2008.

להתנדב, גם אם זה יבוא על חשבון מתנדבים יהודים. המדינה מראה סימני התאבדות- מורים שמקבלים כסף ממשרד החינוך מסיתים נגד התנדבות לשירות אזרחי, והמשטרה אינה מטפלת בתלונות".

יו"ר ועדת החינוך, ח"כ מיכאל מלכיאור, התייחס גם הוא לנושא ואמר כי הוא מגנה את האלימות וההסתה וקורא לקיים הידברות ללא כוחנות. לטענתו, יש מספיק מקומות במגזר הערבי הרוצים את השירות האזרחי וגם אותם עדיין לא ממלאים, והמליץ להתחיל בהם.

ח"כ אלכס מילר אמר בוועדה כי על פי הנתונים אשר הגיעו לידי, מתוך סקר שערך פרופסור סמי סמוחה, כ-70 אחוזים מערביי ישראל מבקשים להתנדב לשירות האזרחי ואולם גופים ערביים שונים מונעים מהם להצטרף לשירות עד כדי הסתה, אלימות ופגיעות פיזית.

ח"כ זבולון אורלב הוסיף ואמר כי הניסיונות של ערביי ישראל להתנגד לשירות הלאומי הוא מסע לאומני של דה לגיטימציה בניסיון למנוע המשך קיומה של ישראל כמדינה יהודית.

ד"ר ראובן גל, ראש מנהלת השירות האזרחי-לאומי, סיפר בוועדה כי למרות ההסתה יש כמות גדולה בקרב בני נוער ערביים, אשר מבקשים להגיע לשירות האזרחי לאומי. עוד ציין כי היה לו ברור שתהיה התנגדות עזה בקרב המנהיגות הערבית שאין לה התנגדות עזה להתנדבות אך היא רוצה שליטה בנוער שלה. בנוסף אמר, כי הנוער הערבי רואה בהתנגדות לשירות הלאומי משיכה לכיוון ישראליות, בעוד המנהיגות הערבית מבקשת להדגיש את הפלסטיניות. לטענתו, היו הפרעות, איומים, הפחדות ותקיפות פיזיות של נוער ערבי מתנדב, אך המשטרה לא עשתה מאום. התנגדות זאת בא לידי ביטוי גם במאמרי עיתונות ערבים כגון:

מאמר באתר האינטרנט "בוקרא" מיום 21.12.06 (גל, 2007, ע' 47) עסק **בעצומה אלקטרונית נגד השירות האזרחי**. הקואליציה הצעירה נגד השירות האזרחי החתימה עצומה אלקטרונית נגד היוזמה לשירות אזרחי/לאומי. העצומה קיבלה הדים חיוביים בקרב הצעירים מהיום הראשון לפרסומה, ותמיכה רחבה מהמפלגות והעמותות הערביות כמו: חד"ש, בל"ד, בני הכפר, עמותת בלדנא, איתג'אה, עמותת נשים נגד אלימות, חיפה הצעירה, איעלאם וסיוואר. בעצומה מוזכרים תשע סיבות מרכזיות המהוות רקע להתנגדות ליוזמה כמו: המשוואה לקשור את הזכויות בחובות, ישראליות תמורת גיוס, השירות האזרחי הוא רק הקדמה לשירות צבאי.

באותו אתר ("בוקרא") נכתב: **וועדת המעקב העליונה מתנגדת לפרויקט השירות האזרחי**. וועדת המעקב החליטה להתנגד להחלטות האחרונות של "וועדת עבריי" לגיבוש רשות מיוחדת לכפיית "השירות האזרחי" על הערבים... הוועדה דנה בסוגיית הניסיונות המתחדשים של הממסד הישראלי לכפיית מה שנקרא "השירות האזרחי" על בני הציבור הערבי. הוועדה החליטה על התנגדותה

הנחרצת לכל צורה כלשהי של "השירות האזרחי" במגוון שמותיו וצורותיו הקוסמטיים כמו "הלאומי" או "האזרחי" שסובבות סביב ציר השירות הצבאי, החובה והתנדבותי. כמו כן, מתנגדים להתניית השירות הזה בזכויות ובשיוויון ומגדירים אותה כניסיונות רשמיות ממסדיות לחדירת חברתנו והמסתת הזרות התרבותית והלאומית של הציבור הערבי.

בעיתון "כל אלערב", בדצמבר 2006 (עיאדאת, 2006), נכתבה ידיעה על מינוי ד"ר ראובן גל כפרוייקטור הרשות לשירות אזרחי. קורות חייו של ד"ר גל בשנים האחרונות (במכון כרמל ובמועצה לביטחון לאומי), הדגישו את העובדה כי ד"ר גל הינו בעל רקע בטחוני-צבאי המאשר את השערותם כי השירות הלאומי בישראל קיים תחת מטריית כוחות הביטחון הישראליים. עוד באותו היום פורסמה ידיעה על "יום עיון בכפר יאסיף נגד שירות ב"צבא הכיבוש" או "השירות האזרחי".

ההתנגדות באה לידי ביטוי באופן בוטה גם במנשרי ועדת המעקב העליונה לענייני ערבים, בספטמבר 2007: "אשמור על זהותי הלאומית ואלך ללמוד או לעבוד במקצוע מכובד ובניית עתיד, במקום "השירות האזרחי" בחסות משרד הביטחון הישראלי. אל תרשו להם להטעות אתכם ולהפקיע את עתידכם!

ממשלת ישראל יצאה לאחרונה בפרויקט שלה החדש-ישן תחת השם "השירות האזרחי", והקימה "מנהלת" לביצוע "תוכניתה" (במובן "מזימה") ובישרה לנו שתתן לנו זכויות מלאות בתמורה לשירות הזה. והאמת היא, שכל צעיר וצעירה מבני עמנו יודע בדיוק שהמכשול היסודי מול קבלתנו את השוויון בארצנו היא גזענות המדינה שמגדירה את עצמה כמדינת היהודים, ואנו יודעים שהמדינה מפלה בין היהודים לבין חלקים מבני עמנו אשר משרתים בשירות צבאי ונהרגים במלחמות, אז איך לא תפלה נגדנו גם אם עשינו את "השירות האזרחי"!? המקומם עוד יותר הוא, שהשירות המוצע נתפר במשרד הביטחון, ומי שעוקב אחרי ביצועו היא "המועצה לביטחון לאומי"!! ומי שמשרת בשירות הזה מקבל תעודות ממשרד הביטחון!! ולאחר כל קשרי ידידות הנפש הזו בין צעירינו לבין "הביטחון הישראלי" כמה נשאר על מנת להתגייס לצבא ישירות!?! " (גל, 2007, ע' 47)

ניתן להסיק כי עיקר ההתנגדות לשירות האזרחי לאומי בקרב ערביי ישראל נובעת ממניעים קולקטיביסטים, שמקורם בנימוקים לאומיים כמו היעדר סיכוי לקידום השוויון, התנגדות להתניית זכויות בחובות, טיפוח "ישראליות" וגיוס "בדלת אחורית" לכוחות הביטחון הישראליים. בקרב האוכלוסייה הערבית קיים חשש כי כל מטרת השירות האזרחי לתרץ ולהצדיק את מדיניות ההפליה נגד אוכלוסיית ערביי ישראל.

אסמא אגבארייה-זחאלקה (אגבארייה, 2008) טוענת כי הקמת מנהלת השירות האזרחי באוגוסט 2007 החיתה את התוכנית הממשלתית שמבטיחה "להפחית את אי השוויון" למי שיצטרף לשירות. התוכנית עוררה גל התנגדות בקרב ההנהגה הערבית, מחשש שהיא תחסל את הזהות הייחודית למגזר בקרב בני הנוער. אך מטרת התוכנית איננה לשלב את הערבים ולתת להם שוויון, אלא להיפך. לדבריה התרמית מאחורי התוכנית לשירות אזרחי מתבהרת כשבוחנים אותה בקונטקסט החדש בו היא מופיעה, ככלי מרכזי למיגור העוני. במצב הזה בא השירות האזרחי כדי להפוך את היוצרות. במקום שהמדינה תודה באחריותה לעוני בקרב החברה הערבית, תנקוט בפעולות של אפליה מתקנת מחד גיסא ותתעמת עם כוחות השוק מאידך גיסא, היא בחרה בפתרון קל וזול: להאשים את העניים בעוניים ולטעון שאינם זוכים בשוויון כי הם לא עושים שירות אזרחי. לטענתה, הנוסחה "יתנו – יקבלו, לא יתנו – לא יקבלו" הינה מופרכת. ראייה לכך היא המקרה של הבדווים והדרוזים שעושים שירות צבאי, אך אינם זוכים לשוויון. השירות האזרחי אינו חלק מתוכנית כוללת לשינוי מצב הערבים וקידום לקראת שוויון. נהפוך הוא. בתום השירות, אותם צעירים אינם הולכים להיות "יותר ישראליים", אלא צפויים לחזור לעבודות המפרכות אם תימצאנה, במסעדות או בניקיון או על הפיגומים הקטלניים, בלי עתיד ובלי זכויות מינימאליות. מטרת העל של תוכנית השירות האזרחי שהיא "חיזוק הקשר וההזדהות בין האזרח ומדינתנו", תובעת מהערבי להכיר במעמדו הנחות במדינה שהופכת לגזענית מיום ליום, ששנאת היהודים לערבים בה שואפת ל-100%.

סקר שערך פרופסור סמי סמוחה מאוניברסיטת חיפה מראה כי רוב גדול של בני הנוער הערבים מעוניין בתוכנית. אולם, הסקר גם מראה שאין להם מידע מוקדם על התוכנית או על מטרת-העל שלה, שהיא חיזוק הזיקה למדינה. למעשה, מה שמעניין את הנוער הוא שיפור הסיכויים למציאת עבודה נאותה. הנוער הערבי משווע לחינוך טוב יותר, לעבודה בטוחה ולעתיד.

חוסר האמון של האוכלוסייה הערבית בממסד היהודי עובר כחוט שני בכל עמדות הנגד שהוצגו לעיל.

זאת ועוד, קיימת הסתייגות מהדומיננטיות של המדינה ומהפטרונות היהודית אשר מחליטה עבור הציבור הערבי מהם צרכיו ופתרונותיו.

עמדות בעד השירות האזרחי בקרב ערביי ישראל

בסקר עמדות של פרופסור סמוחה (סמוחה ונוהאד, 2007, ע' 26) נשאלו אלה שתמכו בשירות אזרחי לערבים לסיבות תמיכתם. הם התבקשו לחוות את דעתם על כל אחת משש סיבות אפשריות לתמיכה. נמצאה הסכמה בין כל שלוש הקבוצות באוכלוסייה הרחבה על כל הסיבות שהוצעו, אם כי גודל הרוב היה שונה. שיעורי הסכמה בסביבות 90% היו על תרומה לחברה הערבית, קידום השוויון בין ערבים ליהודים, ועיצוב אישית עצמאית ואחראית של המתנדב. הסכמה מלאה זו נובעת, קרוב לוודאי, מרצייה חברתית, דהיינו, שנימוקים אלה נחשבים לערכיים ולמוסריים, שכל

ערבי יקבל אותם, ולא משום שהם מניעים אישיים אמיתיים. זכו בפחות תמיכה, אם כי עדיין קיבלו תמיכת רוב, תרומה למדינה ולחברה הישראלית והטעמים התועלתיים. ההסכמה עם טעמים של אינטרס אישי, אינסטרומנטלי וחומרני, שהגיעה ל- 54.2 עד 79.9 אחוזים היא מרשימה, משום שהיא נורמטיבית פחות מאשר ההסכמה עם טעמים של טובת הכלל הערבי או הגשמה עצמית רוחנית. בעלת משמעות מיוחדת היא ההסכמה של מחצית עד ארבע חמישיות מהנשאלים עם תרומה למדינה ולחברה הישראלית, משום שאין היא עולה בקנה אחד עם המקובל במגזר הערבי.

יש תמימות דעים בין ההנהגה הקשורה לממסד היהודי לבין האוכלוסייה הערבית לגבי הסיבות לתמיכה. יש רוב מוצק בקרב אנשי הציבור הערבי המזוהים עם הממסד היהודי לכל שש הסיבות לתמיכה בשירות אזרחי, הן לסיבות קולקטיביסטיות והן לסיבות אינדיבידואליסטיות. אנשי ציבור שאינם קשורים לממסד היהודי, לא נשאלו לסיבות תמיכתם משום שהם מתנגדים לשירות אזרחי.

ניתן אפוא להכליל ולומר, שהתומכים בשירות אזרחי הם ערבים המונעים על ידי שני סוגי שיקולים: השיקול הראשוני הוא אינדיבידואליסטי-תועלתני של קידום אישי; והשיקול המשני הוא קולקטיביסטי-ציבורי של השתלבות במדינה ותרומה לשוויון. שני שיקולים המחזקים זה את זה. כפי שניתן לראות בלוח מס' 3, המרכז את תוצאות הסקר לתמיכה בשירות האזרחי לערבים.

לוח מס' 3: הסיבות לתמיכה בשירות אזרחי לערבים כפי שעולה מסקר סמוחה

(מתוך: סמוחה ונוהד, 2007, ע' 27)

אנשי ציבור הקשורים לממסד (21)	צעירים בני 16-22 (155)	הורים לצעירים בני 18-22 (149)	ציבור (391)	
61.9	54.2	67.1	58.0	[21] כדי שיקבל את ההטבות הניתנות למי שמושרת בצבא
81.0	75.5	79.9	77.3	[22] כדי שיוכל להשיג עבודה יותר טובה בעתיד וירוויח יותר כסף
95.2	87.7	91.3	90.2	[23] כדי שיעצב אישיות עצמאית ואחראית
100.0	87.7	94.6	92.6	[24] כדי שיתרום לציבור שלו ולחברה הערבית
71.4	50.6	79.9	68.1	[25] כדי שיתרום למדינה ולחברה הישראלית
90.5	86.5	94.6	89.7	[26] כדי שיקדם את השוויון בין ערבים ויהודים

במסגרת מפגש "שולחן עגול" שכבר הוזכר בעבודה, אשר נערך בסוף חודש נובמבר, 2007, באוניברסיטת ת"א כאירוע משותף לבית הספר לממשל ולמדיניות באוניברסיטת ת"א ול"אג'יק" (AJEEC) – "המרכז הערבי-יהודי לשוויון, העצמה ושיתוף" (גל, 2007), נשמעו בצד המצדד קולות שהצביעו על חשיבות הנושא, הן לפרט (לצעירים המתנדבים עצמם), והן לקהילה ולחברה הערבית. נשמעו נימוקים בשבח ההתנדבות כערך עליון, כזכות וכהזדמנות. היו אף שטענו שהתנדבות לקהילה הינה ביטוי לאזרחות טובה ורצויה כאורח חיים, ואולם יש להתאימה לקצב, לנורמות ולתרבות הערבית.

בעמדות בעד עלו שישה שיקולים מרכזים. להלן השיקולים והציטוטים הרלוונטיים (גל, 2007):

1. ראיית חשיבות הנושא למען הקהילה: יכולתו של השירות האזרחי להשפיע על קידום החברה והקהילה הערבית בישראל:

- "אנחנו רוצים לבחון את נושא ההתנדבות כערך חברתי תרבותי שקיים בתוך הקהילה (הערבית), איך הערך הזה יכול לקבל את הדחיפה הזאת בשביל להפוך לאסטרטגיה של שינוי חברתי והעצמה פנים קהילתית והעברת האוכלוסייה ממקום של תחושת הנזקקות או תפיסת הנזקקות לאוכלוסייה שמתפקדת ופועלת ממקום של אוכלוסייה חזקה בעלת זכות ולוקחת אחריות על עצמה".
- "אנחנו כערבים רוצים לבדוק מה האפשרויות שלנו להתנדב, לפתח משהו מתוך הקהילה, מתוך הראייה הקהילתית שלנו. אנחנו לא רוצים שהילדים שלנו ייכנסו לאותו מקום שסועד קוראת לו 'פוסט טראומטי'(...)"
- "לבוא לסייע לקהילה ולאוכלוסייה, לאדם, לא לקטע הפיזי, לא לכביש, אני רוצה לסייע לאדם בחינוך בכל היכולות שלי לתת לו את החכה ולא את הדג, זה היה חסר לי(...)"
- "אני מסתכל על חצי הכוס המלאה של טובתי. אם יוצא לי טוב מזה מה שיוצא לצד השני, יוצא. אבל אם אני בזכות, ומקבל חברה יותר בריאה, חברה פחות אלימה, פחות בלגניסטית, למה לא?! (...) השירות הקהילתי ביישובים הערבים - בניגוד לחבריי שכאן שמעתי ביקורת גורפת על זה - זה משרת צרכים מקומיים ובחלק ניכר מהכפרים זה שירות מבורך והתושבים מעודדים את זה. עובדתית זה מצליח ואנחנו תורמים לקיומו."
- "התנדבות(...) זה לא רק להסתכל למעלה(...) מה המדינה נותנת לי. זה להסתכל למטה מה אני עושה לחברה שלי. זה לשמור על המחשבים בבית הספר, זה לשמור על ניקיון הרחוב וכו'."

- "לכל אוכלוסייה יש בה את הנקודות שיכולות להביא אותה למקום אחר. לבוא ממקום של אמונה שלאנשים יש את הדבר הזה, זה שונה הרבה מאשר להסתכל על אנשים ממקום של אנשים חלשים ואין להם תקוות."

2. חשיבות הנושא לפרט עצמו: תרומת השירות האזרחי למתנדב עצמו "השירות האזרחי תרומתי-תמורתי"¹³

- "ערך ההתנדבות הוא אחד הערכים המרכזיים שמבטאים את היכולת של הפרט גם לקחת אחריות על עצמו וגם לקחת אחריות על הסביבה שלו. למשל, בסכנין, (...) הפרויקט הזה רץ שלושה חודשים והיום, (...) יש להם בנות שבאות ואומרות להם, תצרפו אותנו. הקבוצה סגורה והן רוצות (להצטרף)."

3. התאמה לחברה ולתרבות הערבית: תרבות של נתינה ועשייה למען האחר.

- "אנחנו רוצים לבחון את נושא ההתנדבות כערך חברתי תרבותי שקיים בתוך הקהילה (הערבית)."
- "אבל אי אפשר להתעלם מהקצב שלנו לגבי כל העניין הזה והמצב הפסיכולוגי שלנו. זה קצת לחבוט את הראש בקיר. זה אפילו יותר מנאיביות, אפילו אטימות להגיד שאנחנו במצב פוליטי מסוים ושמאוד קשה לנו עם הנושא. כל הנושא הזה, כשמקדמים אותו ביישובים הערבים, הוא מצליח. אנחנו כן רוצים התנדבות, התנדבות זה דבר טוב. ערבים ישמחו על התנדבות. כל הנושא הזה, כשמקדמים אותו ביישובים הערבים, הוא מצליח. למשל, בסכנין(...)"
- "אבל שוב, כשזה נעשה בתוך עמותה ערבית, בתוך יישוב ערבי בלי הקשר של הטבות, יש לו אפקט מצויין. הוא מצליח. הוא משגשג."

4. ערך עליון חשוב:

- "נושא ההתנדבות הוא אחד הנושאים המרכזיים. ערך ההתנדבות הוא אחד הערכים המרכזיים. אנחנו רוצים לבחון את נושא ההתנדבות כערך חברתי תרבותי(...), איך הערך הזה יכול לקבל את הדחיפה הזאת בשביל להפוך לאסטרטגיה של שינוי חברתי והעצמה פנים קהילתית."

5. התנדבות כהתנהגות אזרחית או כאורח חיים:

¹³ סלוגן אשר חובר והוביל את עבודת הועדה לשירות אזרחי במסגרת סימולציית החברה הישראלית, במכללה לביטחון לאומי, 2009.

- "דיברנו על התנדבות כאורח חיים, התנדבות של משהו שהופך להיות Built in בתוך החיים של כל אזרח במדינת ישראל. החזון שלנו לראות את נושא ההתנדבות, נושא שמאפיין את כל האזרחים שלוקחים אחריות על המקום שהם חיים בו. מתנדב הוא אדם פעיל בחברה שלו והוא רוצה שהחברה שלו תהיה טובה יותר. התנדבות זו אזרחות טובה."

6. התנדבות כזכות וכהזדמנות:

- "אנחנו צריכים לחנך שהתנדבות זו הזדמנות. אני רוצה לראות את ההתנדבות כזכות שלי. זכות שלי לתת לקהילה שלי, זכות שלי להיות שותפה בעיצוב פניה של החברה שלי. זכות שלי כאישה, זכות שלי כנערה, זכות שלי כמתנדבת. רק מהמקום הזה. אני חושבת שזוהי זכות של כל אחד מהמתנדבים שלנו (...) כמה זה באמת זכות להיות מתנדב. מאוד רחוק מלהיות חובה במובן שאתה חייב לעשות את זה."

ניתן להבחין כי בעמדות הבעד בולטים יותר נימוקי הפרט כאידיודואל מההשפעות החברתיות.

המצדדים בשירות האזרחי טוענים, שהבעיות שבפניהן ניצבת החברה הערבית בישראל קשות ומסובכות, ומחייבות את השתתפות האוכלוסייה במתן פתרונות לבעיות אלה. זאת, על ידי מאמצים ממשלתיים וציבוריים אחרים. בעיות אלה כוללות אבטלה ועוני, חינוך, שירותי רווחה, פשע, סמים ואלכוהול.

עסאם אבו ריא (1985, עמ' 224-236) מציין במאמרו, כי ישנה אישים מתוך החברה הערבית אשר טוענים כי על הערבים לתבוע שוויון מלא, תוך נשיא בנטל החובות בדגש על שירות אזרחי בעניין זה. לטענתו, המעוניין בפיתוח היישובים הערביים חייב לתרום מזמנו ומעבודתו למען החברה והקהילה שבהן הוא חי.

כמו כן ציין, כי השירות יתרום לשבירת המחסום של חשד ואי אמון בין יהודים לערבים אזרחי המדינה. היהודים ייווכחו, שגם הערבים ממלאים את כל חובותיהם האזרחיות. לכן, אין שום מצדקה למנוע מהם את ההטבות הניתנות היום ליוצאי צבא במגזר היהודי. הדבר יחזק את השתלבותם של הערבים במרקם חיי המדינה ואת הרגשתם שהם חלק ממנה. השירות יביא לחיזוק המודעות להתנדבות ופיתוח עצמי ויקנה תחושת מסוגלות לתרום לחברה ולמדינה שבה הם חיים.

בשיחה עם ראש מועצת זמר, סמיר דרוויש (2009), אשר בעברו כיהן גם כיו"ר המועצה המקומית זמר, ציין כי מתנגדי השירות האזרחי, בדגש על הוועד הארצי של ראשי הרשויות, "עלו על עץ גבוה". לטענתו חלק גדול מראשי הרשויות מעוניינים בשירות האזרחי אך אומרים זאת "בחדרי חדרים" בלבד. לטענתו, יש לערביי ישראל רצון לקחת חלק שוויוני בחברה ישראלית, אך על המדינה לתת

"גב" לכל ראש מועצה שיקדם את השירות האזרחי, שכן, בעשותו כך הוא מסכן את המשך הקריירה הציבורית שלו. דרוויש רואה את יתרונות השירות האזרחי לקהילה ולפרט אשר מתנדב במסגרת זו.

בשיחה עם מנהל היחידה לקידום המגזר הערבי במרכז השלטון המקומי, מר כאמל ריאן (2009), טען זה כי הינו בעד השירות האזרחי, רואה את חשיבותו ותרומתו לקהילה הערבית, אך מתנגד נחרצות לאופן הפעלתו ממשרד ראש הממשלה. לטענתו, יש להקצות למגזר הערבי תקציבים וגוף נפרד שיפקח ויעסוק בשירות האזרחי. המתכונת הנוכחית צפויה לכישלון, ועל הממשל היהודי להבין שיש לפתח רעיון זה מתוך וביוזמת ערביי ישראל.

עורסאן יאסין (2007), ראש מועצת שפרעם, ציין כי הינו "בעד שירות אזרחי בתור אופציה, ובעיקר לערביי ישראל שלהם שירות אזרחי יכול להיות תחליף, היות שקשה להם לעמוד על הגבול ולהרים נשק על אחיהם וקרובי משפחתם הנמצאים בצד השני. להם שירות צבאי חובה לא טוב, וגם המדינה לא תפיק מכך תועלת, אלא רק תפסיד מזה. מי שחולם על גיוס הערבים לצה"ל כדאי שינסה לדמיין מה היה קורה אם במהומות אוקטובר היו משרתים גם ערבים (...). לכן, אני בעד שירות אזרחי בתור עוד אפשרות אבל לא בתור תחליף, ואני מהאנשים שתמכו בחוק שירות אזרחי לערבים. אני רוצה לראות את החוק החשוב הזה מיושם בשטח בהקדם, כי אני רואה בחוק זה חשיבות רבה למגזר הערבי. הערבים הם חלק מכלל מדינת ישראל, והתושב הערבי צריך לתת ולא רק לקחת, וכך הערבי יהיה שייך יותר למדינה שלו. אנו מבקשים זכויות ולהיות שווים לשאר האוכלוסייה היהודית, ועל כן אנו צריכים לתת למדינה את השירות הזה."

דבריו של מר נביל עודה בכנס הרצליה השמיני הינן אמירות שקטות אך אמיצות כלפי החברה והמנהיגות הערבית:

קראתי מאמר נגד השירות האזרחי במגזר הערבי, והייתי המום, כי הכרתי רבות ורבים שהתנדבו לשירות האזרחי ודיברו עליו בהערכה. הם דיברו על הזכות החברתית שיש בשירות, על ההתנסות והרגשת הסיפוק; על כך שהשירות הופך אותם יותר מעורבים, רגישים ומבינים ההתקפה החריפה במאמר שקראתי הובילה אותי לכתוב מאמר נגדי, שבו ביקשתי לא להגיב למאמר הנגד עד שלא ילמד החומר כראוי. השירות האזרחי הוא כלי מצוין לחברה הערבית, ואם היא תדע לנצל, תוכל למנף אותו לזכותה. כמובן שקולי נפל על אוזניים חירשות, ואני מודע לכך שהחברה הערבית לא מעוניינת בכך.

אני חושב החברה הערבית לא משלימה עם מדיניות הכיבוש, ואף רוצה לשמר מדיניות זו. השירות האזרחי הוא זכות שניתנת למגזר הערבי, ויש לחולל שינוי מדיני וחברתי בחברה זו, שינוי שיקרב בין ערבים ליהודים. נחוץ לשם כך ריאליזם ואובייקטיביות פוליטית. זהו נושא עמוק, האם עלינו להישאר במגמה הבדלנית שלנו ולא להתערבב בחברה הישראלית, או האם עלינו להיות שותפים בחברה זו ובהחלטותיה. אני מוצא שהיום החברה הערבית יותר מציאותית ומאוזנת בהנהגתה. אנחנו הערבים מכירים במורשת שלנו אך רוצים להיות מתקדמים, מערביים ומודרניים.

הקולות בעד השירות האזרחי נשמעים בעיקר מהציבור הרחב בחברה הערבית בדגש על צעיריה, המנהיגות הפוליטית כמו גם התרבותית והחברתית רואה במנגנון זה כמאיים על שמירתה ונאמנותה של החברה והתרבות הערבית. המעטים שבמנהיגיה המצדדים בשירות האזרחי מציינים בעיקר, את יכולתו של מנגנון זה להשפיע על הפערים ואי השוויון בחברה הישראלית, על יכולתו לקרב בין הערבים ליהודים החיים במדינה זו. הרצון להתקדם לעבר המודרנה המערבית עוברת דרך השתלבות חברתית במדינת ישראל, ואינה תתאפשר תוך התבדלות והתחברות לחוגים אסלאמיים קיצוניים. כמו כן מודגשת החשיבות של השירות ותרומתו לפרט, לאינדיוידואל.

פרק שלישי – הלכי הרוח במגזר היהודי בנוגע לשירות האזרחי

עמדות והלכי הרוח במגזר היהודי בעד ביצוע שירות אזרחי

אחת הטענות המרכזיות להצדקת אי השוויון, הקיים בין המגזר הערבי בישראל ליהודי, הינה כי הערבים ברובם אינם משרתים בצה"ל או מבצעים שירות אזרחי חלופי, ולפיכך "לא מגיע להם" נתח שווה של משאבים – מעין יחוס האחריות על מצבו של הקורבן לקורבן עצמו, חסם פסיכולוגי-תפיסתי של הצדקת אי השוויון. מנגנון אשר מכיר בקיומו של אי השוויון אך מוצא לכך צידוק ויחוס חיצוני (מעוז, 2006, עמ' 170-175).

בחוות הדעת, שאציג בפרק זה, חשוב שתופיע דעה זו בצילן של האמירות המבוטאות על ידי המגזר היהודי, הן בעד והן נגד השירות האזרחי במגזר הערבי.

פרופסור סמי סמוחה (סמוחה ונוהאד, 2007) מתייחס לסוגיית השירות האזרחי בשלושה מישורים: מישור אחד הוא הנושא של אי שוויון בחובות – היינו, קיימת הנחה כי על האדם הסביר לא מקובל שיהיה שוויון בזכויות בלי שוויון בחובות. לכן, נקודה זו הינה מרכזית: אין שוויון בחובות בין האזרחים במדינת ישראל.

הנקודה השנייה היא, שקיים אי אמון בסיסי בין יהודים וערבים, כאשר הפטור משירות צבאי, שניתן לערבים, מבוסס על אי האמון הזה ונובע ממנו. בסופו של דבר, המדינה החליטה לפטור את הערבים כיון שהיא לא בטוחה בנאמנות שלהם. מדובר למעשה, בסוגיה של שירות למדינה שנוגעת בתשתית היחסים בין יהודים וערבים במדינה.

הנקודה השלישית הינה הוויתורים שהיהודים יעשו ומוכנים לעשות למען הערבים. על מנת שלוויתורים אלו תהא לגיטימציה, היינו, שייראו בעיני הציבור כמוצדקים, צריכים הערבים לתרום את חלקם לטובת היהודים. זהו תחום שבו הערבים יכולים לתת משהו בתמורה לשינוי במצבם. לטענתו של סמוחה (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000), המצב הנוכחי הוא שלמעשה, לשני הצדדים נוח עם המצב הקיים. הערבים אינם רוצים לשרת שירות אזרחי, וכמובן, גם לא בשירות צבאי. זאת ועוד, היהודים גם הם לא רוצים שהערבים ישרתו בצבא. הסכמה זו נוחה, אם כך, לשני הצדדים. יחד עם זאת, כל שינוי בסטאטוס קוו הינו בגדר שינוי אסטרטגי. לשון אחרת, מדובר לא בשינוי שולי, אלא בשינוי בעל השפעה לתחומים רבים ונוספים. בין היתר, שינוי זה עלול להשפיע על עצם ההגדרה של היחסים בין יהודים וערבים. על פניו, ובאופן פרדוקסאלי, ניתן לומר כי שינוי זה עולה בקנה אחד עם האינטרס הערבי. חרף האמור, מעדיפים הערבים להמשיך בדרכם, שאינה רואה במדינת ישראל מדינתם, ואין ברצונם להזדהות עימה ועם עקרונותיה.

כמו כן, טוען סמוחה כי כל תכנית לשינוי חייבת להתבסס על עקרון האוניברסאליות, ואין צורך בתוכנית מיוחדת לערבים, שכן, כל תוכנית מיוחדת תהיה סטיגמאטית ותסבך את הבעיה.

על כן, על מדינת ישראל מוטלת החובה למצוא פתרון כולל לכל האוכלוסייה, לכל האזרחים בארץ, והערבים ישתלבו כחלק מהפתרון הכללי. על פי אותו פיתרון, כל אזרח, ללא שאלת הלאום או המגדר לו שייך, יהיה חייב חובת שירות למדינה, והוא יוכל לבחור בין שירות אזרחי או צבאי. דוגמה טובה ליישום אותו פתרון ניתן לראות בגרמניה, שם שני מסלולי הבחירה בין שירות צבאי ולאומי פתוחים בפני כל אזרח גרמני, בכפוף לכך שקיימת עדיפות לצבא.

היום, מחצית ממחזור הגיוס בגרמניה משרתים במסגרת חובת השירות אזרחי. מצב דברים זה, אף מאיים לפגוע בצבא הגרמני אשר עד להעדפת האזרחים את השירות האזרחי על פניו. לענייננו, יש ליישם את פיתרון השירות האזרחי בקרב ערביי ישראל באופן הדרגתי ובהסכמה. זהו צעד משמעותי אשר צפוי. לדעתו של סמוחה, יש לשנות את הסטטוס קוו ולהתקדם לעבר השוויון באופן משמעותי. יחד עם זאת, סבור פרופסור סמוחה כי דבר לא יביא לשוויון מלא בין הצדדים. בפגישה עם פרופסור סמוחה (2009), הוא מנה את שלושת המכשולים המרכזיים במימוש רעיון השירות האזרחי, כפי שהוא רואה אותם:

המכשול הראשון לטענתו הוא דווקא המשאבים שהממשלה מקצה לטובת פרויקט זה. למצער, קיימים גופים אשר תופסים את הקצאת משאבים הזאת כמכשיר או צינור להעברת תקציבים למגזר הערבי.

המכשול השני הינו מסע הדה לגיטימציה שעושה המנהיגות הערבית לתוכנית.

המכשול השלישי הינו הקרע שבין המנהלת לשירות האזרחי והמנהיגות הערבית, שעה שהמנהלת אינה מצליחה ליצור שותפות ושיח עם ההנהגה הערבית. לטענתו של סמוחה, החברה הישראלית יהודית והנהגתה, ברובה המכריע, בעד השירות האזרחי. ההתנגדות, אם קיימת, הינה אך ורק בקרב זרמי ימין קיצוניים ביותר (תנועת כהנא ואחרים).

העקרונות המרכזיים העולים מדבריו של סמוחה הינם, כי יישום רעיון השירות האזרחי הוא בעל יכולת לשינוי במצבם ומעמדם החברתי של ערביי ישראל, ובעל יכולת לקדם במאבקם לשוויון. ביצוע השירות האזרחי כמוהו בהכרה בעצם קיומה והווייתה של מדינת ישראל. עם זאת, על מנת ליישם את רעיון השירות האזרחי, על ממשלת ישראל להקצות את המשאבים הנדרשים לטובת פרויקט זה. העיקרון החשוב ביותר להערכתו של סמוחה הינו ליישם את השירות האזרחי באופן הדרגתי, בהסכמה ובשיתוף הציבור וההנהגה הערבית.

גם פרופסור ארנון סופר (2009) מדגיש את חשיבות מימוש רעיון השירות האזרחי. יחד עם זאת, הוא אינו מגלה אופטימיות באשר לנכונותם של ערביי ישראל לקחת חלק במימוש הרעיון והצעדתו קדימה. לטענתו, ניתן להשתמש בשירות הלאומי בתוך הקהילה הערבית עצמה בשמירה בבתי ספר, בחינוך, בניקיון, באיכות הסביבה וביתר הנושאים הזקוקים לקידום.

סופר רואה בכלי השירות האזרחי אמצעי להפריד בין הזרמים והאוכלוסיות השונות בקרב ערביי ישראל, כלשונו - "לעסוק בהפרד ומשול". היינו, להקצות כלים ומשאבים ולקדם את הרעיון בקרב

האוכלוסיות, אשר מדינת ישראל חפצה בייקרון, וביניהם: הנוצרים¹⁴, ערבים המתגוררים בתוך הערים המשותפות ובדואים. זאת, תוך ניסיון לטפח אותם על ידי השקעת המשאבים והרחבת המודעות לנושא ההתנדבות. בנוסף יהיה ניתן לעשות שימוש במימוש ההתנדבות "כנשק תעמולתי" מול תנועות האסלאם הקיצוניות.

פרופסור מרדכי קרמניצר (2000) טוען, כי מנקודת ראות יהודית, קיימת שאלה בסיסית ויסודית, והיא תכלית כל המהלך שאנו עוסקים בו. להבנתו, תכלית המהלך באה ליצור מצב שבו יקבלו הערבים את מדינת ישראל כהווייתה. קרמניצר מאמין שאפשר לשפר את היחסים בין יהודים וערבים למצב אופטימאלי יותר מבחינת התייחסותם של הערבים כלפי המדינה, כאשר התייחסות זו נבחנת לפי תחושת היחס למדינה, עת המונח "שירות אזרחי" לא מקומם את הערבים או מעורר בהם התנגדות. בדומה לסמוחה, גם קרמניצר סבור כי מבחינה ציבורית, קיימת רגישות לשאלת שוויון זכויות וחובות. חלקו של הציבור מייחס משמעות רבה לשאלות שוויון החובות כמו גם הזכויות וחלקו השני של הציבור משתמש בסוגיה זו כתירוץ לשימור אי השוויון הקיים בחברה הישראלית. משעה שרעיון השירות האזרחי יבוא לידי מימוש, לא יוכלו עוד המתרצים והטוענים לשוויון חובות לעמוד בדבריהם ולתרץ את אי השוויון. כך, תיווצר היכולת לקדם את האוכלוסייה הערבית לעברו של השוויון המיוחל.

באשר לאופן מימוש הרעיון, מאמין קרמניצר כי יש לתת מידה גדולה מאוד של עצמאות לערבים, כך שיוכלו לקבוע ולעצב את אופן השירות האזרחי.

יצחק רייטר (2000) (מומחה לחקר סכסוכים) טוען, כי הרצון להגיע להפרדה מוחלטת בין היהודים לערבים מיתר ממילא את השיח על שאלת שוויון זכויות, שכן, הפרדה זו מהווה חוסר נכונות לנקוט צעדים לעבר השגת שוויון. לכן, רואה זאת רייטר כעסקת חבילה באופן זה שהציבור היהודי יהיה עד לכך שהצד הערבי או האזרחים הערבים, דרך השירות לחברה הישראלית כולה, יביע הסכמה, השלמה, רצון להשתלבות ונאמנות אזרחית, ויחוש את נכונות הערבים להשתלבות זו, כבסיס למתן שוויון אמיתי. עצם ההסכמה של החברה הערבית לכל סוג של שירות אזרחי הינו תנאי יסוד להשתלבות הערבים בחברה. כמו כן, מציין רייטר כי על הציבור הערבי, או האזרחים הערביים, להפריד בין רצונם להגיע לשוויון מלא, למצב שמדינת ישראל הופכת להיות מדינת כל אזרחיה, לבין השאיפה לאופטימום האפשרי. הרצון והשאיפה "להכול או ללא כלום" הינו בגדר מחסום ביכולת ההתקדמות של החברה הערבית. הניסיון לחתור לאופטימום האפשרי, דורש גם את הבעת נכונותם של האזרחים הערבים להשתלבות, שיש בה גם שירות לחברה ולמדינה. רייטר סבור, ששירות לחברה יכול לתרום גם לתחושת השותפות והאזרחות המשותפת. בין היתר, השירות האזרחי הינו

¹⁴ חשוב לציין, כי שיעורם של הנוצרים בקרב מתנדבי השירות האזרחי כיום, אינו עולה על שיעורם המספרי באוכלוסייה הערבית.

פעולה חינוכית חשובה. קיימת חשיבות שיוזמה זו תתקיים באופן אחיד ומשותף למגזר הערבי והיהודי גם יחד.

דוגמא לכך הינה המלחמה בתאונות דרכים. היכולת להציב שוטרים בכל צומת יכולה לקדם את המלחמה בנושא התאונות. שירות לחברה היה יכול לכלול נאמני תנועה, כפי שיש נאמני ניקיון, שעומדים עם סרט על היד, יהודים וערבים, שבמקום לשרת בצבא עושים זאת בצמתים שאינם מתויגים, לא כצמתים ערבים לא כצמתים יהודים, אלא בשיתוף פעולה שמשרת את כולם. זה יכול להיות סוג של שירות שתורם לחברה. רייטר מתנגד לשירות שמכוון מראש לשרת בחלק מהחברה או בקהילה מתויגת.

פרופסור אליעזר דון יחיא (2000) טוען כי ניתן להסתכל על השירות האזרחי מנקודת השקפה שונה: אדם שחי בחברה ומקבל שירותים מהמדינה, כולל שירותי הגנה, שירותי רווחה ועוד, גם אם אינו זוכה למלוא הזכויות, עליו לתרום לחברה תמורת שירותים אלה, גם אם אינו אזרח ובעל זכות בחירה. דון יחיא מציע להסתכל על השירות האזרחי, לא כסמל הזדהות עם המדינה וסמליה, אלא כעל תרומה לחברה ותרומה על עצם היות האזרח חלק מקהילה או מדינת רווחה, הדואגת לתושביה. כך שיש לנסח את השירות האזרחי במונחים של שירות לחברה ושירות לקהילה ולא במונחים של שירות במדינה. דון יחיא אינו חושב שאפשר או רצוי לכפות שירות זה על הערבים, אך גם הוא פסימי באשר ליכולת להגיע להסדר זה בהסכמה. אפשרות הכפייה אינה רלוונטית. זאת, משום שמטרתו של השירות האזרחי הינה לרכז מתחים ולא להחריפם.

ח"כ מיכאל איתן (2000) רואה גם הוא בעיה מרכזית ביישום רעיון השירות האזרחי בקרב ערביי ישראל את תחושות אי ההזדהות הקיימות בקרב ערביי ישראל כלפי מדינת ישראל. ח"כ איתן טוען, כי הבעיה טמונה בשאלה הזוהת. עד שלא יחול שינוי בתחושת הזדהות של ערביי ישראל, יהיה קושי ליישם את השירות האזרחי. לטענתו, השירות בתוך הקהילה הינו סוג של הונאה, ולעולם לא יביא לשוויון המיוחל. יש להגדיר שירות זה כשירות לאומי עם מטרה ברורה ומוגדרת. הניסיונות ליישם את השירות בקרב הקהילה הערבית הינו "בריחה מהפתרון הראוי".

פרופסור רות גביזון (2002) טוענת כי בתנאים הקיימים, אין לעלות על הדעת לתבוע מן הערבים אזרחי ישראל לשרת בצבא או בכוחות הביטחון. ברם, ההתנגדות הערבית לרעיון של שירות אזרחי אינה מוצדקת. גם העוינות שמשדרים מנהיגי המגזר הערבי כלפי אלה מבניהם הבוחרים לשרת בכוחות הביטחון, כאילו שירותו של אזרח בצבא מדינתו הוא עניין המצדיק חרם או הוקעה, אינה קבילה. גביזון מסכימה, שחייבים לשלב את ערביי ישראל בכל תחומי החיים, כולל בשירות הלאומי, שיעניק להם תחושת שייכות. חייבים ללמד בבתי הספר את ההיסטוריה הערבית, לשתף אותם בהחלטות הנוגעות לשטחים, להעביר להם תקציבים לחינוך, לפיתוח ולתשתיות. אחרת אי השוויון

ילך ויגדל ואתו הטרור והכלכלה המתרסקת. גביזון רואה חשיבות ביישום רעיון השירות האזרחי תחת העיקרון של שיתוף ומעורבות המגזר הערבי.

דעות דומות נשמעות מחוגי שמואל יהודים נרחבים. כך למשל דיאנה דולב (2007), מתנועת 'פרופיל חדש' טוענת כי:

בהחלט נכון לפתוח לכלל האוכלוסייה אפשרות של מסלול שירות לחברה, אבל רק לאחר שיילקחו בחשבון כמה עניינים חשובים (...) אינני משתמשת במושג 'שירות אזרחי', מפני שיש בו הדרה של חלק מאזרחי המדינה ותושביה. תרומה לחברה היא ערך חשוב, וברור שהכוונה לתרום לאלה שנמצאים במעמד מוחלש מסיבות שונות; חולים, באים בימים, חסרי אמצעים כספיים, חסרי כישורים לשרוד בחברה שהולכת ונעשית יותר ויותר קפיטליסטית ולא סולידרית. ראוי שתרומה לאוכלוסיות אלה תיעשה על בסיס שוויוני, ולא על פי השתייכות לאומית.

(דולב, 2007)

גם זרמי הימין הקיצוני רואים חשיבות והזדמנות גדולה במנגנוני השירות האזרחי. ראייה זו באה לידי ביטוי בקמפיין הבחירות של השר אביגדור ליברמן (2008) "בלי נאמנות – אין אזרחות!", וכן, במסגרת הפעולות לחקיקת חוק האזרחות של ליברמן. החוק אמור לחייב כל אזרח לחתום על הצהרת נאמנות למדינה היהודית, לעקרונותיה ולחוקיה. מי שיסרב לעשות כן, יאבד את זכותו לבחור ולהיבחר. בנוסף, מבטיח ליברמן במצע הבחירות שלו, כי ישראל ביתנו תפעל להגדרת קשר הדוק יותר בין השירות הצבאי או השירות האזרחי לבין הזכויות, הניתנות מביטוח לאומי. כל זאת ברוח העיקרון הברור שמי שנאמן יותר מקבל יותר.

נושא השירות האזרחי לאומי עולה לסדרי היום בכנסת ישראל בנושא בעל משמעות, והעימותים סביב נושא זה הינם רבים. דוגמה אחת לכך ניתנה בפרק 3, במסגרת העימות המילולי בועדת החינוך של הכנסת. דיון זה החל ביוזמת החלק היהודי בכנסת, ביוזמת ח"כ אלכס מילר.

ד"ר ראובן גל (2009) טוען, כי למרות ההתנגדות בקרב ההנהגה הערבית, ישנה החלטה של הממשל היהודי לקדם את רעיון השירות האזרחי. החברה והממשל רואים בשירות האזרחי לערביי ישראל פוטנציאל לקידום חברתי, אישי ומגזרי. ד"ר גל הבהיר כי בלעדי שירות אזרחי-לאומי, מטרות חברתיות חשובות היו נזנחות. השירות מקטין פערים בין קבוצות שונות ומחזק את הפרט ואת הקהילה. ממשלת ישראל עושה ככל שביכולתה לגייס את ההנהגה הערבית לרעיון. קיימים רצון והחלטה לצרף למועצה האזרחית האחראית על מנהלת השירות האזרחי לפחות שלושה נציגים ערביים (היום ישנו נציג ערבי אחד בלבד). כמו כן, מעוניין ד"ר גל להקים גוף מייעץ שכולו יורכב מאישיים, כולל אנשי מקצוע מן המגזר הערבי. ממשלת ישראל אינה מוכנה להיענות לדרישות ההנהגה הערבית לניהול ולשליטה מלאה בכל משאבי וסמכויות המנהלת. זאת, מאותן סיבות שלא

ניתנת אוטונומיה מלאה בתקציבי החינוך, הרווחה וכיוצא באלו. אולם מלבד זאת, קיימת נכונות לשיתוף מרבי, והבנה כי שיתוף פעולה זו הינו הכרחי להצלחה וקידום הפרויקט.

בקרב רוב הפוליטיקאים היהודים ישנה הסכמה כי השירות האזרחי הינו חשוב. כך למשל טוענת ח"כ ציפי לבני (2009) "כל אזרח צריך לעשות שירות צבאי או שירות אזרחי זה יתרום למערכת היחסים של אותו אזרח עם המדינה".

חנה לסמן¹⁵ ציינה בנייר עמדה בסוגיית השירות האזרחי כי כל חבר בחברה נותן ומקבל, כולם זקוקים לעזרה, וכולם יכולים להגיש סיוע. רק אדם פעיל חברתית יכול לקחת חלק בחברה והיא מכירה בו כחלק חיוני ממנה. היא רואה בשירות האזרחי כלי לשילוב נוער שאינו מגויס בחברה. לטענתה ההשקעה בשירות הלאומי לא תפגע בחוסנה הצבאי של המדינה ותתרום לחוסן החברתי שלה.

איש התקשורת מוטי קירשנבאום (2004) טען, כי באמצעות השירות הצבאי, ניתן לשלול זכויות מאילו אשר אינם מקיימים אותו. באמצעות השירות האזרחי, ניתן יהיה לקיים ולהגן על זכויותיהם של אילו אשר אינם ממלאים שירות צבאי. כלומר, השירות האזרחי, בכוחו לנטרל את העילה לאפליה בחברה הישראלית, ומכאן כוחו ונחיצותו המרכזית.

ניתן להבחין בכך, שכל חוות הדעת במגזר היהודי שהוצגו במסגרת פרק זה, מקורן באישיים מעולם האקדמיה, התקשורת והפוליטיקה, כולל נבחרי הציבור. קיימת בדרך כלל הסכמה בדבר חשיבות השירות האזרחי בקרב האוכלוסייה הערבית. הדעות חלוקות בדבר אופיו ומתכונתו: האם יהיה שירות חובה או התנדבותי? האם יהיה במסגרת קהילתית או לאומית? ישנו ויכוח על מטרתו של השירות האזרחי ואפשרותו להשפיע על צמצום הפער והשסע הלאומי במדינת ישראל, אך קיימת בדרך כלל הסכמה בדבר על נחיצותו ויכולתו לקדם את החברה הערבית.

עמדות והלכי הרוח במגזר היהודי נגד ביצוע שירות אזרחי

לא מצאנו בקרב החברה היהודית קולות גלויים נגד השירות האזרחי. החברה היהודית ברובה ועל כל זרמיה רואה ברעיון השירות האזרחי פוטנציאל לקידום מעמדם של ערביי ישראל בחברה היהודית, בדרך כזו או אחרת, וגורם שיכול לתרום להעצמת הקהילה הערבית. זאת, מתוך הבנה שבסוף של עניין, התורם יצא תמיד גם נתרם, ובעצם, מקדם מעמדו כאדם ואזרח.

¹⁵ בעלת תואר מוסמך בחינוך ובאומנות מאוניברסיטת לסלי בבוסטון. שמשה בעבר כמנהלת בית המדרש הפלורליסטי "אלול", וכן, כמנהלת התיכון הניסויי בירושלים. משמשת כיום מנהלת תכנית "שנת התנדבות בקהילה" באגף להתנדבות ופילנתרופיה בגיוינט ישראל. כתבה ניר על השירות האזרחי בהזמנת גיוינט ישראל, ירושלים, ינואר 2004.

קולות ההתנגדות החלושים בקרב החברה היהודית הינם בעיקר כלפי אופן הטמעת השירות האזרחי במנגנון הקיים כיום.

בתחילת הפרק עלתה סוגית החסם הפסיכולוגי-תפיסתי של הצדקת אי השוויון, מנגנון אשר מכיר בקיומו של אי השוויון, אך מוצא לכך צידוק ויחוס חיצוני. במחקרו של גל (2007, ע' 41) עלתה לדיון סוגית שוויון הזכויות והשירות האזרחי כתורם נוסף במסגרת ובמאמץ לשוויון:

מנגד נשמעים הקולות (...) הן בציבור היהודי והן בתוך הממסד השלטוני, שמעלים את הספק והחשד הבאים: האם יהיה זה נכון ומוצדק לפעול להשגת שוויון מלא לאזרחים הערביים על אף העובדה שרובם אינם מוכנים להעניק לגיטימציה לאופייה היהודי של המדינה? לכאורה, ממשך הטיעון הספקני-חשדני, הענקת שוויון מלא למיעוט הערבי – במיוחד בתחום החינוך, טיפוח מוסדות הדת וחופש הביטוי וההתארגנות – משמעה העצמת הזהות הערבית-לאומנית עד כדי יצירת איום לעימות עתידי בעל אופי אליס. (שם, ע' 41)

ישנם בחברה היהודית שעדיין דורשים, לדעת אחרים, את הבלתי אפשרי. כך למשל טוען פרופסור משה ארנס, לשעבר שר הביטחון (שלוש כהונות) והשר לענייני ערבים, כי לטענתו, "צריך מדיניות שמטרתה לשלב את האוכלוסייה הערבית בחברה הישראלית, והמדינה חייבת לכלול את עניין השירות בצבא". "אינני מקבל שירות אזרחי כתחליף. לדעתי, הדבר רק יביא להידרדרות במצב ולא לשיפורו" (ארנס, 2005, עמ' 154-155).

דעה נוספת "מיישרת קו" עם הדעה המובעת אצל גורמים בקרב ערביי ישראל, כי השירות האזרחי הינו סוג של תרמית כלפי המגזר הערבי. למשל, בכתבתו של שוקי גלילי (2008), תחת הכותרת "תרמית לאומית ולא שירות אזרחי" טוען גלילי, כי השירות האזרחי מהווה תחליף הולם לשירות בצה"ל. לערבים הוא מהווה עוד מסגרת מנצלת ומסך עשן שיסתיר את הבעיות האמיתיות. הבעיה שמעלה גלילי אינה נוגעת לרעיון של שירות אזרחי לערבים. מוסד כזה, בעיקר אם ינוהל בחוכמה, הוא לדעתו דרך טובה לעזור לאנשים להשתלב בחברה הישראלית, ולהרגיש אזרחים שווי זכויות בכל המובנים. אלא, שהבעיה לדעתו, הינה תחושת הניצול של האוכלוסייה הערבית. עם תחושה בסיסית כזו של חוסר אמון לא ניתן להתקדם למקום טוב יותר. גם כאן הביקורת אינה על עצם הרעיון אלא על אופן ישומו ומטרותיו.

אחת הדילמות המרכזיות בסוגית השירות האזרחי לערביי ישראל הינה דילמת ההתנדבות והחובה. עסאם אבו ריא (1985) טוען למשל, כי המושא חייב להיות מעוגן בחוק, כמו יתר

החובות האזרחיות המוטלות על הפרט. רק כך, ניתן להגדיר מהו השירות, מהן זכויותיו ומהי השפעתו על צמצום הפערים ואי השוויון.

מנגד, המצדדים בשירות התנדבותי עושים זאת מכמה סיבות: כפיה עלולה להתקבל על ידי המגזר הערבי בשליה ולפגוע במוטיבציה, במחויבות ובאיכות העבודה שלהם. לכן, תקופה זו שנחשבת לתקופת חינוך לאזרחות טובה, תיצור את תגובת הנגד. שירות חובה מחייב מנגנוני יישום ואכיפה יקרים ומסובכים, שאין ברצונה או ביכולתה של מדינת ישראל להקצות.

עניין נוסף, שקיימת חשיבות להדגישו בפרק זה אינו, בהכרח, קולות של התנגדות כי אם קולות של אי קבלת הטענות הערביים. כך, למשל, בשיחה עם מנכ"ל משרד ראש הממשלה לשעבר, רענן דינור (2009), טוען כי ההתנגדויות של המגזר הערבי, בדגש על הנהגתו, נעשית משיקולים שאינם רלוונטיים, כגון כפיפות מנהלת השירות האזרחי למשרד ראש הממשלה. זוהי, לדעת דינור, פרופגנדה שמטרתה לדכא את הרעיון ולגרור לכישלונו. דינור ציין את חשיבות השירות האזרחי והדגיש שיש להמשיך ולקדמו בצניעות, וללא תעמולות רבות מהממשל היהודי.

חשש נוסף, העולה מתוך הדיון בדבר השירות האזרחי, הינו הסוגיה של יצירת "ציפיות מוגזמות" ביכולתו של השירות האזרחי לגשר על הפער והשסע הערבי-יהודי.

התחושות בקרב ערביי ישראל, ואף בקרב חלק מהציבור היהודי הן, שהתקווה שהשירות האזרחי יהפוך את האזרחים הערביים לשווי זכויות עלולה להתבדות לאורך השנים, וכגודל הציפייה, כך תהא גודל האכזבה. אכזבה זו עלולה לגרום לנזק ולהעצמת תחושת התסכול ואי האמון של המגזר הערבי בממשל ובחברה היהודית-ישראלית.

איש התקשורת, ירון לונדון (2004) טען, כי על מנת שנוכל לכונן שירות אזרחי-לאומי באופן מקיף וכולל, חובה עלינו לקבל את הסכמתם ונכונותם של בני המגזר הערבי. על פי השקפתו של לונדון, למגזר הערבי אין אינטרס פרקטי בשירות האזרחי. תקופה בה ישרת הערבי בשירות האזרחי תבוא במקום תקופה בה יכול היה לעסוק בפעילות רווחית יותר. סוגית השוויון אינה רלוונטית במקרה זה, מאחר שאפליית מדינת ישראל את אזרחיה הערבים לא תיפתר באמצעות הפעלת השירות האזרחי. מנגנון לאומי ממלכתי, אשר יפעיל את השירות האזרחי, יהיה לטענתו, גוף מושחת, כר למינויים פוליטיים ולבזבזנות כספי ציבור. כמו כן טען, כי השירות האזרחי יוביל לשחיקת שכרם של המועסקים במקצועות הבלתי מיומנים במשק. בשירות הלאומי אין כל יעילות ויש להימנע מכינונו.

במסגרת ניתוח סוגיה זו, יש לציין את הנקודה שעלתה כבר בעבודה על ידי פרופסור סמי סמוחה, שציין כמכשול את המשאבים המוגבלים, המוקצים על ידי המדינה לטובת הפרויקט.

כך ניתן להבחין בשני קולות הנשמעים במגזר היהודי ביחס לפרויקט: מחד גיסא, החשיבות העליונה ביישומו בחברה הערבית, וראיה לכך היא הקמת מנהלת השירות האזרחי אשר בחזונה וביעודה, שירות אזרחי לערביי ישראל הינו תחום ליבה. מאידך גיסא, הקצאת תקציבים נמוכים, כמות תקנים מוגבלת ומגבלות רבות המוטלות על ידי משרד האוצר במימוש והגדלת התקציבים הינם סוגיה אשר מגבילה את יכולת מימוש והתעצמות רעיון השירות האזרחי.

ניתן להבחין כי הקולות המתנגדים מקרב הציבור היהודי נובעים ממקום ספקני בדבר יכולת הצלחת מיזם השירות האזרחי. כמו גם ממטרותיו כלפי האוכלוסייה הערבית. להבדיל מהמגזר הערבי, לא קיימת במגזר היהודי התנגדות לאומית ומחאה כלפי ישום הרעיון של השירות האזרחי.

פרק 4: דיון

בבואי לדון בישימות רעיון השירות האזרחי במציאות הישראלית, קיימת חשיבות להדגיש כי השיח בסוגיה זו משקף את אחד הסימפטומים החשובים המאפיינים את השסע הלאומי במדינת ישראל: החברה היהודית והערבית במדינה נמצאות בקונפליקט מתמשך, אשר הולך ומתעצם ברבות השנים, ובעיקר, החל משנות ה-2000. מימוש רעיון השירות האזרחי אינו דומה לתיקון עוול מקומי או שינוי מצב קיים, אלא ניסיון לטפל במהות השסע הלאומי ובהקטנת פערי אי השוויון בחברה הישראלית. ישומו של רעיון זה תוך כדי קונפליקט קיים הינו מורכב ובעייתי ביותר.

הרעיון המרכזי, העומד מאחרי מימוש השירות האזרחי, הינו ההיתכנות כי במדינת ישראל ניתן ליצור תרבות אזרחית המבוססת על אזרחות אוניברסאלית (בשארה, 1996, ע' 37), ולא על קריטריונים אחרים של שייכות אתנית ודתית. במדינת ישראל, במשך שישים ואחת שנות קיומה, אין כלל ביטוי לאזרחות אוניברסאלית.

את אופייה של התרבות האזרחית קובעים מרכיבים שונים ומגוונים, ביניהם דת ואתניות, אך אחד מעמודי התווך של התרבות האזרחית במדינת ישראל הינו החובה האזרחית לשרת בצבא. השיח החברתי בסוגית שוויון החובות והנאמנות האזרחית סובב, ברובו, על חובת השירות בצה"ל. מציאות זו "מעכבת" ומשפיעה על יכולת החברה הישראלית ליצור תרבות אזרחית אחידה. כאן המקום להזכיר כי ההחלטה בדבר הפטור משירות צבאי לערביי ישראל הינו בחירה של מדינת ישראל. אומנם, ניתן להבחין באופן מובהק באינטרס המשותף לשני הצדדים בדבר אי מילוי חובת השירות. ערביי ישראל מצידם מתנגדים לרעיון הגיוס לצה"ל וההזדהות עם צה"ל וערכיו. החברה הערבית רואה בכך הדחקת זהותו של הצעיר הערבי, הכחשת העוול שנעשה לעמו ומחיקת זכרונו ההיסטורי. לעומת זאת, שיקוליה של מדינת ישראל הינם ברורים. מכאן, שניתן להבחין כי באופן עקרוני שני הצדדים יוצאים נשכרים מהמשך הסטאטוס קוו. למרבה הפלא, למרות האינטרס הערבי יהודי המשותף להחלטה זו, הפטור של ערביי ישראל מהווה אחד מהטיעונים המרכזיים בדיאלוג החברתי "לתירוץ" הפערים החברתיים, ובעצם כך, מסייע עד עצם היום הזה במיצוב האפליה והפערים הלאומיים במדינת ישראל.

לדעתי, ביכולתו של השירות האזרחי-לאומי לתת את התשובה ההולמת לסוגית שוויון החובות, או לפחות למזער באופן ניכר את אחד הטיעונים המרכזיים נטל החובות. בעצם כך, ביכולתו להוות בסיס לתרבות אזרחית אוניברסאלית.

מימוש מציאות לאומית, אשר במסגרתה כל צעיר שאינו משרת בצה"ל יבצע שירות אזרחי בכוחה להביא לשבירת מחסום החשד ואי האמון בין אזרחיה היהודים והערבים של מדינת ישראל.

היהודים ייווכחו שגם הערבים ממלאים חובות אזרחיות, ועל כן, אין הצדקה לפער בזכויות אל מול האוכלוסייה היהודית המשרתת בצה"ל. הדבר גם יחזק את השתלבותם של ערביי ישראל במרקם חיי המדינה, ואת תחושתם שהינם חלק ממנה. השירות יביא לחיזוק המודעות להתנדבות ולפיתוח העצמי של האינדיבידואל במגזר הערבי, בתחושת המסוגלות לתרום לחברה ולמדינה (אבו ריא, 1994, ע' 30).

הרמטכ"ל, גבי אשכנזי (2008), ציין כי ביצוע שירות אזרחי על ידי כל אזרחי ישראל שאינו משרת בצה"ל הינו בגדר הסדרת צדק חברתי. שירות זה ישפיע גם על חלוקת הנטל. ראש המטה הכללי אמר כי יש להקים גוף מטה אחד, שבמסגרתו כל צעיר ישראלי אשר מגיע לגיל גיוס, ללא תלות בדת, גזע ומין, ייקח חלק בשירות המדינה. זכות הבחירה הראשונה הינה לצה"ל, אך, כל צעיר שאינו משרת בצה"ל יבצע שירות אזרחי-לאומי. לטענת ראש המטה הכללי, אין לערביי ישראל הסבר מניח את הדעת לאי יכולתם לשרת בקהילה. עשייה זו תחזק את החוסן הלאומי, תיצור חברה פחות שסועה ומתוחה ויותר שוויונית.

כמון כן, טען אשכנזי כי מנגנון מסוג זה ניתן ליישום בפרקי זמן סבירים. לא עולה בדעתי לחלוק על החשיבות החברתית העצומה שטמונה בהשמת מדיניות זו, אך נראה שבמציאות הקיימת ישנו קושי ענייני וארגוני לחייב את הצעירים הערבים לבצע שירות אזרחי. שירות חובה יעורר בקרב האוכלוסייה הערבית אנטגוניזם, זעם ותסכול, ובעצם כך, עלול ליצור תגובה הפוכה, אשר תהיה בגדר "שפיכת התינוק עם המים".

בנוסף לכך קיימים קשיים, הן תקציבים והן ארגוניים, לממש את רעיון השירות האזרחי במסגרת חובת שירות חליפי. כבר היום פועלת מנהלת השירות האזרחי להרחיב את תקני המשרתים מהמגזר הערבי ונתקלת בקשיים רבים ובהתנגדויות אנשי משרד האוצר. אומנם, מדינת ישראל בהחלטתה להקים את מנהלת השירות האזרחי, העצימה את חשיבות הנושא, אך הרחבת התקנים לא אושרה באופן חופף ליכולות הגיוס הנוכחים של המנהלת. זאת, עוד לפני מתן הדעת על מימוש גיוס חובה. במסגרות השירות הקהילתי במגזר הערבי, קיים גם קושי ארגוני לממש גיוס רחב (כתוצאה של גיוס חובה). זאת, בשל התשתית הרעועה. קיים פער במוסדות ובארגונים במסגרתם ניתן לממש שירות אזרחי בקהילה הערבית, כגון: מוסדות ציבוריים, חינוכיים, מבנים ציבוריים וקהילתיים. חלק ניכר מהפערים החברתיים לאומיים בין הקהילה היהודית והערבית ניכרים בפיתוח תשתיות אלו. זאת, בשל פערי התקציב המוקצה לרשויות המקומיות ולמוסדות החינוך. כמו כן, גבית המיסים המוגבלת של הערים והמועצות הביאה לפיתוח לקוי ולפגיעה בארגונים ובמוסדות הציבור, החינוך והקהילה. זאת ועוד, המבנה הארגוני הנוכחי של מנהלת השירות האזרחי אינו מותאם ואין היא מסוגלת לנהל גיוס רחב תוך ביצוע תהליך מיון, גיוס, שיבוץ והכשרה של מאות אלפי מתגייסים.

קשיים אלו ונוספים מעידים על נכונותה המוגבלת של מדינת ישראל לקדם נושא זה באופן הראוי לו. נכונותה מסתכמת ברמה הדקלרטיבית, אך לא מעבר לכך. הקמת המנהלת הינה צעד ראשוני, אומנם חשוב. אך אין בו יותר מהצהרת כוונות. אם לא ייעשו במקביל צעדים משמעותיים לגשר על המכשולים בתשתית של הקהילה הערבית, בתקציב המוקצה למימוש הרעיון והגדלת מכסות הגיוס, לא תהיה משמעות מרחיקת לכת להקמת המנהלת ולקידום הנושא.

אומנם, מאז הקמתה של המנהלת מוכפל שיעור המתגייסים מהמגזר הערבי מידי שנה, הישג אשר המנהלת גאה בו ובצדק, במציאות הקיימת במגזר הערבי ובתקציבים העומדים לרשותה. אולם, אל לנו להסתנוור מנתון זה. בבחינה נומינלית של התופעה ברור כי מדובר במאות אחדות בלבד של מתנדבים. זאת ועוד, עיקר עיסוקה של המנהלת כיום הינו בשירות אזרחי קהילתי אשר מהווה יתרון עצום לקידום הקהילה הערבית, גם במציאות זו בוחרים צעירי המגזר, וכמובן הנהגתו, שלא לקחת חלק ולהתגייס לשירות האזרחי.

הנהגת ערביי ישראל מצידה מגנה את רעיון השירות האזרחי ואף מנהלת מסע ד-לגיטימציה ארוך ומייגע נגד מימוש הרעיון. בשיחה שערכתי עם נערות ערביות המבצעות שירות אזרחי, הביעו אלה שביעות רצון מהשירות עצמו, אך קושי חברתי רב ולחץ עצום על עצם החלטתם לבצע שירות אזרחי. הנכונות, כמו גם המודעות לביצוע שירות אזרחי בחברה הערבית מתקיימות בשוליים החברתיים בלבד. מדינת ישראל אינה עושה את הנדרש לשנות זאת. הקמת המנהלת לא לוותה בתהליך פרסומי שיווקי. המנהלת פועלת באופן שקט ומתון. מנכ"ל משרד ראש הממשלה לשעבר, רענן דינור (2009), ציין כי במציאות הקיימת יש לקדם את השירות האזרחי במגזר הערבי באופן שקט. מדבריו ניתן להסיק כי האופן המתון, בו פועלת המנהלת הינו חלק מאסטרטגיה, והבנה כי תהליך מימוש הרעיון יהיה ארוך, מתון וללא רעשים, דבר אשר להערכת האישיית לא יביא לשינוי המשמעותי המיוחל.

לשירות האזרחי יכולת השפעה גבוהה מאוד על עיצוב מערכת היחסים בעתיד בין היהודים לערבים. ביכולתו לבצע שינוי ממעלה שנייה. אך לשם כך יש, לדעתי, להקצות ליישומו את כל המשאבים והתובנות הנדרשים וביניהם:

- על מדינת ישראל להכריז על סוגיה זו כפרויקט לאומי, וכך גם להתייחס אליו בהשקעת משאבים, ובהפיכתו למרכזי בסדר היום הציבורי.
- יש ליישם את כל המלצות הביניים של הוועדה לכינון שירות אזרחי-לאומי ("ועדת עבריי"), שפורטו בעבודה.
- יש לגבש תוכנית רב שנתית, במסגרתה ייבנו המנגנונים והתשתיות המתאימים, יבוצע תכנון ארוך טווח של צרכי האוכלוסייה, וייבנו מוסדות חינוכיים, רפואיים, חינוכיים וקהילתיים במסגרת החברה הערבית. כמו כן, יש ליצור תשתיות לשירות אזרחי המשותפות לאוכלוסייה

- ערבית והיהודית, ולא רק במסגרות קהילתיות. יש לאפשר לצעירה הערביים להחליט, האם ברצונם לשרת במסגרת הקהילה או במסגרות שיתופיות, ולשם כך יש ליצור אפשרויות מגוונות.
- יש לוודא כי תהליך הגיבוש והקצאת המשאבים יעשה בשיתוף מלא של מנהיגי החברה הערבית. יש לנסות ולמתן, עד כמה שניתן, את התייחסותם החשדנית וחוסר אמונם במסד היהודי.
  - על השירות האזרחי לערביי ישראל להיות חלק מתוכנית שתכלול את כל האזרחים הישראלים אשר אינם מבצעים שירות צבאי, וביניהם: חרדים, בנות, פטורים רפואיים ומצפוניים. על תוכנית זו להיות חלק מתהליך הקניית שוויון חובות וחלוקת הנטל באופן כללי ולא מגזרי. כל תוכנית המיוחדת לערבים תהיה, לדעתי, סיגמנטית ותסבך את הבעיה יותר. עם זאת, קיימת חשיבות להבהיר את נחיצותו החברתית לאומית של השירות האזרחי, ולא לבססה על קיום חובה למדינה, אלא על החיוניות שבתרומתו.
  - יש לוודא כי השירות האזרחי במהותו נבדל מהשירות בצה"ל, ואין בו כל סממן דומה. כמו כן, יש ליצור הפרדה מוחלטת בין הפן הפוליטי והביטחוני בישום רעיון השירות האזרחי. כמו כן, יש להפריד את מנגנוני התגמול מהיחידה להכוונת חיליים משוחררים במשרד הביטחון, ובעצם כך, לכבד את תפיסת עולמם של האזרחים הערבים במדינה.
  - יש לתגמל את בוגרי השירות האזרחי באופן זהה לחיילים, המשרתים ביחידות עורפיות, וליצור מערך הכשרה ושירות בעל עניין וערך תרומתי ותמורתי.
  - יש לשווק ולפרסם את מנגנוני השירות האזרחי בקרב החברה הישראלית כולה, ולהדגיש את חיוניותו וחשיבותו. במסגרת שיווק זו יש חשיבות לרתום את מעצבי דעת הקהל בקרב הערבים בישראל.
  - במציאות הקיימת בחברה הערבית יש קושי להתחיל בשירות אזרחי חובה. ניסיון מסוג זה נדון, לדעתי, לכישלון. על כן, יש להתחילו כשירות התנדבותי, ורק אם וכאשר תתגבש בשלות חברתית, באופן מדורג, ניתן לבחון מעבר לשירות חובה.
  - קימת חשיבות בכך שהציבור הערבי ירגיש ששירות זה הינו אינסטרומנטאלי לקידום סוגיות השוויון וצמצום הפערים. גם זה ניתן למימוש רק בתוכנית מובנת בישום הדרגתי תוך תהליכי למידה והתפתחות.
- המציאות הישראלית על כלל היבטיה: הביטחוניים, החברתיים והכלכליים, הינה מורכבת ובעייתית. ליישום רעיון השירות האזרחי יש השפעה כזו או אחרת על כל אחד מההיבטים הללו. אל לנו להקל ראש בחשיבות כינונו של שירות אזרחי במדינת ישראל. לתהליך זה יש השלכות רבות, מגוונות ומרחיקות לכת. מדינת ישראל בשישים ואחת שנות קיומה נמצאת במצב נתון של חוסר שוויון מובנה בחלוקת הנטל מחד גיסא, ובחלוקת משאבי המשק והחברה מאידך גיסא. גיבוש

הפיתרון המוצע וישומו בהצלחה, מהווים מנוף לצמצום שסעים בחברה הישראלית ובלימת מנגנוני הקיטוב הפועלים בה.

מימוש השירות האזרחי במדינת ישראל הינו בעל השפעה גבוהה על ביטחונה הלאומי, ביכולתו לעצב את פני החברה הישראלית תוך גישור על פערים המאפיינים את השסע הלאומי במדינה. על כן, יש לקחת, בין היתר, את נימוקי המתנגדים לפרויקט במגזר הערבי ברצינות המתחייבת ולנסות לטפל בגורמי ההתנגדות.

לדעתי, הגישה אותה ייצג רענן דינור (2009), שטען כי ההתנגדויות של המגזר הערבי, בדגש על הנהגתו, הינה פרופגנדה שמטרתה לדכא את הרעיון ולגרום לכישלונו, פוגעת ביכולת לתקשר התקשורת עם ההנהגה הערבית ומעכבת את מימוש הרעיון וביצועו.

הצלחת ישום הפרויקט מותנית בתקשורת פתוחה בין המגזרים, הערבי והיהודי, כמו גם במרכזיות והחשיבות שתקנה לו ממשלת ישראל בסדר היום הציבורי. ללא הירתמות מלאה ושדרוגו של רעיון השירות האזרחי בסדרי העדיפות הלאומיים, אין לדעתי סיכוי ליישום.

באופן בו הפרויקט מתנהל כיום, אף אם נניח כי החזון של מנהלת השירות האזרחי ימומש, מדובר בגיוס של עד כ - 2000 מתנדבים. זאת, כאשר ערביי ישראל מהווים כ- 19,000 נפש בשנתון. להערכתי, מנגנוני הגיוס הקיימים כיום אין בהם כדי ליצור שינוי משמעותי או כדי ליישם כנדרש את רעיון השירות האזרחי במגזר הערבי. מכאן, שמתוך הבנת הנכונות הקיימת בממשל ובחברה הישראלית, הן הערבית והן היהודית, אין לדעתי ישימות למימוש שירות אזרחי לערביי ישראל כמתבקש.

מקורות

אבו ריא עסאם (1985), שירות אזרחי לערבים בישראל – בין תיאוריה למעשה, מתוך: לנדאו יעקב (עורך), **הערבים אזרחי ישראל לקראת המאה העשרים ואחת**, כרך ל"ז, עמ' 7-37.

אבו ריא עסאם (1994), **שירות אזרחי לערבים בישראל? בית ברל**: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל.

אגברייה-זחאלקה אסמא (2008), <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3490754,00.html>

אזרחי ירון, גל ראובן (1994), **תפיסות עולם ועמדות של תלמידים בבתי ספר תיכוניים כלפי נושאי חברה, ביטחון ושלוש**, זיכרון יעקב: מכון כרמל למחקרים חברתיים.

איתן מיכאל (2000), **פרוטוקול ישיבה מספר 12 בנושא שירות אזרחי או צבאי למדינה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

אלחגי מאגיד (2008), **ראיון לקראת סימולציה במב"ל**, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

ארנס משה (2005), **זכויות אזרחיות וחובות לאומיות**, אצל: רייטר יצחק (עורך) **זילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, עמ' 148-156. ירושלים: שוקן.

אשכנזי גבי, רא"ל (2008), **הרצאה**, מאי 2008, גלילות: המכללה לביטחון לאומי (בכתובים בידי המחברת).

בג"צ 9173/96, **דניאל נגד מנכ"ל המוסד לביטחון לאומי**.

בשארה עזמי (1996), **על שותפות וסובלנות**, מתוך: לנדאו יעקב (עורך), **הערבים אזרחי ישראל לקראת המאה העשרים ואחת**, כרך ל"ז, עמ' 38-44.

עזמי בשארה, 1996, מתוך: **הערבים אזרחי ישראל לקראת המאה העשרים ואחת**, לנדאו, גאנס, הראבן, ירושלים: י"ל מאגנס

גביון רות (2002), **המדינה היהודית: הצדקה עקרונית ודמותה הרצויה**,

<http://www.tchelet.org.il/article.php>

גל ראובן (2007), **תפיסת נושא הזכויות והחובות של אזרחי ישראל הערבים באספקלריית רעיון השירות האזרחי – דוח מחקר**, רמת-אביב: בית הספר לממשל ולמדיניות אוניברסיטת תל-אביב.

גל ראובן (2009), **ראיון**, גלילות: המכללה לביטחון לאומי (בכתובים בידי המחברת).

גל ראובן (2009), **ראיון**, ירושלים: 12 במרץ (בכתובים בידי המחברת).

גלילי שוקי (2008), **שירות אזרחי לערבים**, 14 בינואר 2008,

<http://www.notes.co.il/shooky/40221.asp>

דולב דיאנה (2007), **המדינה צריכה לשרת את האזרחים**,

<http://www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/6872>

דון יחיא אליעזר (2000), **פרוטוקול ישיבה מספר 12 בנושא שירות אזרחי או צבאי למדינה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

דינור רענן (2009), סיכום התייחסות ממשלת ישראל לנושא המיעוטים בישראל, הרצאה מיום 11.3.09, גלילות: המכללה לביטחון לאומי.

דרוויש סמיר (2009), **ראיון במסגרת הכנה לסימולציה במב"ל**, גלילות: המכללה לביטחון לאומי (בכתובים בידי המחברת).

החלטת ועדת השרים (2000), החלטת ועדת שרים לענייני תיאום, מינהל וביקורת המדינה, 21.5.2000, בתוך: **מסמך יסוד – מנהלת השירות האזרחי-לאומי: עקרונות פעולה**, ירושלים: מנהלת השירות האזרחי לאומי.

החלטת ממשלה מס' 4598, מיום 18 דצמבר 2005

החלטת ממשלה מס' 1215, מיום 18 פברואר 2007

החלטת ממשלה מס' 2295, מיום 19 אוגוסט 2007

המכון הישראלי לדמוקרטיה (2000), **פרוטוקול ישיבה מספר 12 בנושא שירות אזרחי או צבאי למדינה**, ירושלים.

ועדת עברי (2005), **הועדה לכינון שירות לאומי-אזרחי**, המלצות ביניים, ירושלים.

חוק דחיית שירות ביטחון לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס"ב-2002 ("חוק טל").

חוק קליטת חיילים משוחררים, התשנ"ד-1994.

חוק שירות בטחון, התשי"ט-1949.

חוק שירות ביטחון התשמ"ו-1986.

חוק שירות אזרחי, תשי"ג-1953

חוק שירות אזרחי (תנאי שירות למתנדב בשירות אזרחי) התשנ"ח-1998.

חוק שירות אזרחי (תיקון) תשל"ג 1979

חסון שלמה, קרייני מיכאיל (2006), **חסמים בפני שוויון הערבים בישראל**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדניות.

יאסין עורסאן (2007), **שירות אזרחי טוב לערבים**, ערוץ 7, 6/9/07, מתוך:

<http://www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/6872>

כנס הרצליה השמיני (2008), **מי אמר!?**, 2008, **ערבים בישראל והשירות האזרחי**, http://www.herzliyaconference.org/_Uploads/2621programH.pdf

כנס חיפה (2007), **כנס חיפה א- מפלגתי נגד שירות אזרחי**, חיפה.

לבני ציפי (2009), ראיון, 5 לפברואר 2009, <http://www.politico.co.il/article.asp?rId=1224>

לונדון ירון (2004), השירות האזרחי-לאומי במדינת ישראל, "קול קורא", מחקר של תנועת הסטודנטים למען עשייה ומעורבות חברתית, ע' 52, נספח 21, ירושלים: המועצה לביטחון לאומי.

ליברמן אביגדור (2008), "חופש" יומן אירועים, דת ומדינה,

<http://www.hofesh.org.il/yoman/07/1-2-3.htm>

מאמון ע"ח חי (ראש עיריית טירה) (2009), ראיון לקראת סימולציה במב"ל.

מחקר הכנסת (2001), שירות לאומי לבני מיעוטים, עמ' 2-11, ירושלים: מרכז מחקר ומידע.

מכון גוטמן (1995), יהודים וערבים בישראל, ירושלים: מכון גוטמן.

מכון כרמל (2001), שירות אזרחי בישראל: ניתוח סקר עמדות של צעירים בישראל, תל אביב: מכון כרמל למחקרים חברתיים.

מנהלת השירות האזרחי-לאומי (2007), מסמך יסוד – מנהלת השירות האזרחי-לאומי: עקרונות פעולה, ירושלים: מנהלת השירות האזרחי לאומי.

מנהלת השירות האזרחי-לאומי (2007), חוברת מידע למתנדבי השירות האזרחי-לאומי, ירושלים: מנהלת השירות האזרחי לאומי.

מעוז יפעת (2006), חסמים פסיכולוגיים-תפיסתיים בפני שוויון יהודי-ערבי בישראל, בתוך, חסמים בפני שוויון הערבים בישראל, עמ' 177-170, ירושלים: מכון פלורסהיימר

ניר אורי (2001), "ועד הרשויות הערביות מתנגד ל שירות אזרחי לבנות", הארץ, 26.1.2001.

סופר ארנון (2009), ראיון בנושא השירות האזרחי, גלילות: המכללה לביטחון לאומי (בכתובים בידי המחברת).

סמוחה סמי (2004), מדד יחסי ערבים-יהודים 2004, חיפה: המרכז היהודי-ערבי, אוניברסיטת חיפה.

סמוחה סמי (2006), מדד יחסי ערבים-יהודים 2006, חיפה: המרכז היהודי-ערבי, אוניברסיטת חיפה.

סמוחה סמי, נוהאד עלי (2007), שירות אזרחי לערבים בישראל ממצאי סקר עמדות הציבור והמנהיגים הערביים, חיפה: הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת חיפה.

סמי סמוחה (2009), ראיון בנושא השירות האזרחי, חיפה: אוניברסיטת חיפה (בכתובים בידי המחברת).

ספדי מנדי (2007), קמפיין במגזר הערבי נגד שרות לאומי,

http://www.amedia.co.il/Show_Article.asp?DynamicContentID=8830&MenuID=837&ThreadID=1014018

עבאס פאיז (2001), "לראשונה: ערביות יעשו שירות אזרחי", ידיעות אחרונות, 21.5.2001
עודה איימן (2008), "כבר איננו תמימים"

www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=975057&contrassID=2&subContrassID=3&sbSubContrassID=0ml

ענברי איתמר (2007), **"מי שמתנגד לשירות האזרחי יכול לקפוץ לנו"**,

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/656/804.html>

ענברי איתמר (2007), **"רוב הערבים רוצים שירות לאומי"**

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/672/341.html> -

פאנל מתנדבות ערביות ברהט (2009), הכנה לסימולציה המכללה לביטחון לאומי, 28.1.09, רהט (בכתובים בידי המחברת).

פכנר אברהם (2007), **שירות אזרחי למצורעים בלבד**, <http://www.articles.co.il/author/251>,

פרחי רן (2007), **התבטאויות קשות בכנס נגד שרות לאומי לערבים**,

http://www.amedia.co.il/Show_Article.asp?DynamicContentID=11212&MenuID=837&ThreadID=1014018

קירשנבאום מוטי (2004), **השירות האזרחי-לאומי במדינת ישראל, "קול קורא"**, מחקר של תנועת הסטודנטים למען עשייה ומעורבות חברתית, ע' 52, נספח 21, ירושלים: המועצה לביטחון לאומי.

קרמניצר מרדכי (2000), **פרוטוקול ישיבה מספר 12 בנושא שירות אזרחי או צבאי למדינה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רובנשטיין אמנון (1991), **המשפט הקונסטיטוציוני במדינת ישראל**, חוק שירות ביטחון, ירושלים: שוקן.

ריאן כמאל (2009), **ראיון**, תל אביב: מרכז השלטון המקומי (בכתובים בידי המחברת).

רייטר יצחק (2000), **פרוטוקול ישיבה מספר 12 בנושא שירות אזרחי או צבאי למדינה**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רייטר יצחק (עורך) (2005), **דילמות ביחסי יהודים-ערבים בישראל**, ירושלים: שוקן.

שטרן יואב (2007), **לשירות האזרחי מבוקש ערבי שאיבד את הזיכרון**, **הארץ**, 7.11.2007.

תקנות הביטוח הלאומי (בנות שירות אזרחי בהתנדבות), התשס"ב-2002.